

STANJE I MOGUĆNOSTI U RAZVOJU TURIZMA BOSNE I HERCEGOVINE

Novaković, Danijela

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Karlovac University of Applied Sciences / Veleučilište u Karlovcu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:128:642266>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

VELEUČILIŠTE U KARLOVCU
Karlovac University of Applied Sciences

Repository / Repozitorij:

[Repository of Karlovac University of Applied Sciences - Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

VELEUČILIŠTE U KARLOVCU
POSLOVNI ODJEL
STRUČNI STUDIJ UGOSTITELJSTVA

Danijela Popovački

**STANJE I MOGUĆNOSTI U RAZVOJU TURIZMA BOSNE I
HERCEGOVINE**

ZAVRŠNI RAD

Karlovac, rujan 2019.

VELEUČILIŠTE U KARLOVCU
POSLOVNI ODJEL
STRUČNI STUDIJ UGOSTITELJSTVA

Danijela Popovački

**STANJE I MOGUĆNOSTI U RAZVOJU TURIZMA BOSNE I
HERCEGOVINE**

ZAVRŠNI RAD

Kolegij: Turistička geografija

Mentorica: Božena Marković, mag. geogr.

Matični broj studenta: 0618609125

Karlovac, rujan 2019.

SAŽETAK

Svjetske turističke destinacije svakodnevno se bore za svoj turistički segment zajedno s drugim destinacijama. Danas je navedena konkurentnost izražena više nego ikada. Razvoj turizma se na suvremenom tržištu mora razvijati što na lokalnoj tako i na globalnoj razini. Sukladno navedenom, turističke se destinacije moraju suočiti s konkurentskim izazovima globalnog turističkog tržišta, odnosno svoje aktivnosti, misije, vizije i ciljeve trebaju usmjeriti ka stvaranju određenih konkurentskih prednosti koje će destinaciju isticati od ostalih. Tržište Bosne i Hercegovine je danas na niskoj razini razvijenosti, te valja utvrditi trenutno stanje, odnosno istaknuti koji su to turistički resursi pogodni za valorizaciju. Nakon utvrđivanja svih prednosti, snaga, slabosti i prijetnji turizma Bosne i Hercegovine mogu se utvrditi određene strateške smjernice za dugoročni i održivi razvoj turizma čime bi se postigao prosperitet na mikroekonomskoj i makroekonomskoj razini.

Ključne riječi: *konkurentnost, globalna turistička tržišta, turistički resursi, dugoročni i održivi razvoj*

SUMMARY

World's top tourist destinations are fighting for their segment of tourism with other destinations on a daily basis. Today competitiveness is more expressed than ever. The development of tourism on the contemporary market must be developed on a local as well as on a global scale. Accordingly, tourist destinations must face competitive challenges of the global tourist market, or in other words, their activities, missions, vision and goals must be directed towards creating specific advantages that will make a destination stand out from the others. Today, the level of development of Bosnia and Hercegovina's market is low and its current condition should be determined. In other words, it should be emphasized which tourist resources are suitable for valorization. After determining all advantages, strengths, weaknesses and threats to tourism in Bosnia and Hercegovina certain strategic guidelines for long-term and sustainable tourist development can be determined through which prosperity on a microeconomic and a macroeconomic level could be achieved.

Key words: *competitiveness, global tourism markets, tourist resources, long-term and sustainable development*

SADRŽAJ

1.UVOD	1
1.1. Predmet i cilj rada	1
1.2. Izvori podataka i metode prikupljanja	1
1.3. Struktura rada.....	1
2.GEOGRAFSKE ZNAČAJKE BOSNE I HERCEGOVINE	2
2.1. Prirodno – geografske značajka prostora	4
2.1.1.Reljef.....	4
2.1.2.Klimatske značajke	5
2.1.3. Pedološko – vegetacijske i hidrološke značajke	6
2.2. Društveno – gospodarski kontekst Bosne i Hercegovine	7
2.2.1. Povijesni razvoj države	7
2.2.2. Demografske specifičnosti prostora.....	8
2.2.3. Gospodarske značajke.....	11
3.TURISTIČKI RESURSI BOSNE I HERCEGOVINE	15
3.1. Prirodni turistički resursi Bosne i Hercegovine	16
3.1.1. Zaštićena područja prirode.....	17
3.1.2. Planine.....	18
3.1.3. Rijeke i jezera	19
3.2. Antropogeni turistički resursi Bosne i Hercegovine	19
3.2.1. Kulturno povijesni antropogeni turistički resursi	20
3.2.2. Etnosocijalni antropogeni turistički resursi	21
3.2.3. Umjetnički antropogeni turistički resursi.....	22
3.2.4. Ambijentalni antropogeni turistički resursi	22
4.RAZVOJ TURIZMA BOSANSKO HERCEGOVAČKOG PODRUČJA	24
4.1. Regionalna razgraničenost	24
4.2. Problematika razvoja turizma	27

4.3. Smjernice razvoja turizma	28
4.4. Reintegracija Bosne i Hercegovine u hrvatski turizam.....	30
5.ANALIZA TURIZMA BOSNE I HERCEGOVINE	32
5.1. Zimski turizam	34
5.2. Kulturni turizam.....	36
5.3. Eko i etno turizam.....	37
5.4. Avanturistički turizam	38
5.5. Vjerski turizam.....	39
5.6. Zdravstveni turizam	40
5.7. Primorski turizam.....	41
5.8. Nositelji razvoja turizma Bosne i Hercegovine	41
5.9. SWOT analiza turizma u Bosni i Hercegovini	42
6.ZAKLJUČAK	44
POPIS LITERATURE	45
POPIS ILUSTRACIJA	48

1. UVOD

1.1. Predmet i cilj rada

Predmet ovog završnog rada je analiza stanja i mogućnosti razvoja turizma Bosne i Hercegovine. Zadatak diplomskog rada je detaljno prikazati trenutno stanje razvijenosti turizma u Bosni i Hercegovini te uočiti koje su daljnje mogućnosti razvoja turizma na nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini. Analiziraju se osim resursa i karakter tržišta, globalna kretanja, te identificiraju tržišta nužna za turistički napredak Bosne i Hercegovine. Cilj rada je analizom statističkih podataka, analizom resursa uočiti prednosti, nedostatke, prilike i prijetnje turizma Bosne i Hercegovine te osmisliti ključne smjernice za daljnji održivi razvoj.

1.2. Izvor i metode prikupljanja podataka

Izvor podataka korišten prilikom izrade ovog završnog rada je literatura koja se bavi ili dotiče teme turizma, odnosno turističke geografije. Uz stručnu literaturu, korišteni su i stručno – znanstveni radovi objavljeni u stručnim časopisima i zbornicima te službene Internet stranice. Prilikom izrade završnog rada korištene su metode: deskripcije, klasifikacije, kompilacije, analize i sinteze.

1.3. Struktura i sadržaj rada

Rad je sastavljen od šest cjelina. Nakon uvodnog dijela iznose se glavne geografske značajke Bosne i Hercegovine kao što su geografski položaj, klima, religija i drugi. Slijedi razrada razvoja turizma zemlje sa naglaskom na regionalnu razgraničenost, identifikaciju problema, te iznošenje smjernica za daljnji razvoj. U trećoj cjelini se analiziraju i evidentiraju turistički resursi Bosne i Hercegovine. U petoj cjelini analiziraju se specifični oblici turizma, iznose nositelji razvoja te provodi SWOT analiza. Zadnjom cjelinom iznesen je zaključak rada sa istaknutim najvažnijim spoznajama i činjenicama.

2. GEOGRAFSKE ZNAČAJKE BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina se prema svom geografskom položaju nalazi na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka i proteže se na površini od 51.209 km² od čega kopno obuhvaća 51.197 km², a more 12,2 km².

Najdužu granicu Bosna i Hercegovina ima s Hrvatskom na sjeveru, sjeverozapadu i jugu koja iznosi 932 km, na istoku i sjeveroistoku ima 312 km granice sa Srbijom, a na istoku i jugoistoku ima 215 km dugu granicu s Crnom Gorom. Na jugu Bosne i Hercegovine, općina Neum izlazi na Jadransko more u dužini od 24,5 km. Granice su uglavnom prirodne i čine ih rijeke Drina, Sava i Una. Bosna i Hercegovina se sastoji od dvije geografske i povijesne cjeline: bosanskog dijela na sjeveru i hercegovačkog na jugu.¹

Slika 1. Karta Bosne i Hercegovine

Izvor: Hrvatska školska kartografija; www.hsk.com.hr; 10.03.2019

¹Mlinarević, M. : Strategija razvoja turizma federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.-2018, Rijeka, Inžinjerski biro d.d., 2008., str. 25

Na prostoru Bosne i Hercegovine postoje četiri zračne luke otvorene za međunarodni komercijalni promet: Banja Luka, Mostar, Sarajevo i Tuzla. Zračnim prijevozom povezana je sa susjednim zemljama i sa zemljama koje se smatraju dijasporom, posebice Njemačka. Veliki nedostatak je i činjenica da zračna povezanost sa Italijom ne postoji usprkos tome što talijansko emitivno turističko tržište ima veliki udio u ukupnim turističkim dolascima turista u Bosnu i Hercegovinu i pokazuje trend rasta. Zračna luka Sarajevo je glavna zračna luka Bosne i Hercegovine te se sav međunarodni promet odvija preko nje. Sa većinom europskih destinacija Bosna i Hercegovina ima uspostavljenu izravnu avionsku liniju dok sa zemljama kao što su Engleska, Francuska, Češka, Italija i Belgija nema uspostavljene direktne linije. Usprkos navedenoj činjenici prijevoz se odvija preko drugih zračnih luka što ne predstavlja prepreku turistima, niti lokalnom stanovništvu. Bosna i Hercegovina ima direktnu zračnu povezanost sa europskim središtima. Iz zračne luke Sarajevo postoje direktni letovi za Zagreb (udaljenost 290 km), Istanbul (udaljenost 923 km), München (udaljenost 709 km), Beč (udaljenost 509 km) kao i Ljubljanu, Beograd, Pariz, Prag, Rim, Frankfurt, Zurich i Bruxelles. ² Cestovni pristup području Sarajeva pruža mreža državnih cesta. Cestovni promet tokom zimske sezone može biti ugrožen teškim vremenskim uvjetima. Državne ceste iz Sarajeva i Mostara su u dobrom stanju, ali neke od njih imaju vrlo gust promet. Lokalne ceste za direktan pristup području su uglavnom u zadovoljavajućem stanju i zahtijevaju redovna periodična, tekuća održavanja.³

Glavne magistralne ceste su Bosanski Šamac-Doboj-Sarajevo-Mostar-Metković, Bosanska Gradiška-Banja Luka-Jajce-Bugojno-Jablanica i Ličko Petrovo Selo-Bihać-Jajce-Travnik-Sarajevo.⁴ Tablica 1. prikazuje udaljenost Sarajeva od glavnih gradova u okruženju. Najbliži glavni grad okruženja je Podgorica (Crna Gora) udaljen 230 km, dok je Bukurešt (Rumunjska) najudaljeniji glavni grad u navedenom okruženju, udaljen 882 km od glavnog grada Bosne i Hercegovine.

² Moja avantura, www.mojaavantura.com (02.07.2019.)

³ Vanjsko trgovinska komora Bosne i Hercegovine, www.komorabih.ba (30.07.2019.)

⁴ Vanjsko trgovinska komora Bosne i Hercegovine, www.komorabih.ba (30.07.2019.)

Tablica 1. Udaljenost Sarajeva od glavnih gradova u okruženju

Glavni grad	Država	Cestovna udaljenost (u km)
Podgorica	Crna Gora	230
Beograd	Republika Srbija	292
Tirana	Albanija	389
Zagreb	Republika Hrvatska	399
Ljubljana	Slovenija	540
Budimpešta	Mađarska	557
Sofija	Bugarska	579
Skopje	Makedonija	621
Bratislava	Slovačka	731
Beč	Austrija	775
Bukurešt	Rumunjska	882

Izvor: Moja avantura, www.mojaavantura.com (02.07.2019.)

Željeznički promet u Bosni i Hercegovini je slabo razvijen te ukupno ima 1.013 km željezničke pruge. Infrastruktura je oronula i unapređenje mreže je neostvarivo. Vozni park, signalizacija i telekomunikacijski sistem u lošem su stanju, što rezultira niskim brzinama i nedostatkom efikasne usluge.

2.1. Prirodno – geografske značajke prostora

2.1.1. Reljef

Bosna i Hercegovina je smještena u jugoistočnoj Europi, na dodiru središnjega, dinarskog planinsko-kotlinskog prostora s južnim rubom Panonske zavale (peripanonski prostor) i prijelaznim sredozemnim područjem na jugu. Ima 10,5 km širok pristup Jadranskom moru kod Neuma (sa 21,2 km dugom obalom). Većinom je planinska zemlja, a ravničarski su krajevi samo na sjeveru duž desne obale Save (Bosanska Posavina), najprostraniji na utoku Bosne i Drine. Prema jugu ravnica prelazi u 40-60 km široko pobrđe, koje se uzdiže sa 200 na

600 m te postupno prelazi u gorje. Sav preostali teritorij zauzima Dinarsko gorje s prevladavajućom usmjerenošću uzvišenja od sjeverozapada prema jugoistoku. U sjevernom i sjeveroistočnom dijelu prevladavaju uzvišenja od nekarbonatnih stijena, među njima su razmjerno široke doline rijeka koje teku prema sjeveru i planinske kotline (Sarajevsko-zenička, Tuzlanska kotlina). Područje jugozapadne Bosne izgrađeno je od jurskih i krednih vapnenaca koji su intenzivno okršeni. Među šumovitim i gotovo nenaseljenim planinskim nizovima na različitim nadmorskim visinama leže krška polja, npr. Kupreško, Glamočko, Duvanjsko, Livanjsko i dr. Istočna Bosna je vrlo rijetko naseljen brdovit kraj, većinom građen od nepropusnih stijena, sa šumovitim planinama (Javor, Ozren, Romanija, Jahorina, Treskavica, Zelengora), visokim zaravnima (Glasinac) i duboko usječenim dolinama Drine, Prače, Krivaje i njihovih pritoka. Južno od crnomorsko-jadranske razvodnice bosansko-hercegovački krš stubasto se spušta prema Jadranskom moru. Budući da je većinom izgrađen od krednih i jurskih vapnenaca, u cijelom tom prostoru prevladava krški reljef. Viši dio (Rudine) čine dinarski usmjereni planinski nizovi, između kojih se pružaju prostrana krška polja: Nevesinjsko, Gatačko i Dabarsko. U nižem dijelu Hercegovine (Humine) prevladavaju zaravni s krškim poljima, npr. Popovo polje, Ljubuško polje, Mostarsko blato i dr. Prostranija je ravnica u donjem toku Neretve, koja se ispod Gabele širi u vlažnu, plodnu deltu.⁵

2.1.2. Klimatske značajke

U sjevernom dijelu je umjereno kontinentalna klima s oko 1000 mm padalina na zapadu do 700 mm na istoku. U središnjim dijelovima vlada planinska klima sa 750-1200 mm padalina. Hercegovina ima submediteransku klimu s vrućim i suhim ljetima i blagim zimama te padalinama pretežno u zimskoj polovici godine. Klima Bosne i Hercegovine je idealna za sezonske sportove i sve tipove turizma. Spoj mediteranske i kontinentalne klime pretpostavka su za razvoj specifične kulturne i turističke ponude.⁶

⁵ Natek, K., Natek, M.: Države svijeta 2000., Mozaik knjiga, Zagreb, 2000., str. 27.

⁶ Ibidem, str. 27

2.1.3. Pedološko-vegetacijske i hidrološke značajke

U planinskim predjelima prevladava izrazita stjenovitost, vapnenačko-dolomitne crnice i kisela smeđa tla, na hercegovačkom kršu ogoljeli kamenjar s krpama crvenice, u pobrđu na sjeveru parapodzoli, a u dnu riječnih dolina i u krškim poljima aluvijalna (fluvijalna) tla. Na sjeveru prevladavaju listopadne šume (u Posavini hrast lužnjak i bijeli jasen, na uzvišenjima sjeverozapadnog dijela hrast kitnjak s običnim grabom, a sjeveroistočnog dijela hrast cer i sladun, koji prema unutrašnjosti prelaze u dinarske bukove šume). Na višim položajima rastu smrekove i jelove šume. U Hercegovini je vegetacija siromašnija, prostrane površine gotovo su posve goli krš (kamenjar), a drugdje su zbog pašne degradirane šume hrasta medunca i crnog jasena. Šume pokrivaju 48% površine.

Ratna zbivanja su uvelike ostavila otisak na floru bosanskohercegovačkog područja kao i područja Republike Srpske. Prema stručnim procjenama, skoro 10% šuma je prekriveno minama. Centar za razminiranje je mjerodavan za prikupljanje i kontinuirano ažuriranje podataka o minama. Šumska područja često nisu prioritet za uklanjanje mina (naseljena i gradska područja su veći prioritet). Prema tome, očekuje se da će mine ostati dugoročan i relevantan problem u upravljanju šumama u Bosni i Hercegovini.⁷

Veći dio države pripada porječju Save (947 km), u koju utječu Una (214 km), Vrbas (240 km), Bosna (271 km) i Drina (346 km). Prema Jadranskom moru površinski teče samo Neretva (218 km). Za krška polja karakteristične su ponornice, koje teku podzemno prema Neretvi ili prema moru (npr. Trebišnjica s Popovog polja) i važne su za dobivanje električne energije.⁸

⁷ Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskog odnosa Bosne i Hercegovine; Izvještaj o stanju okoliša u Bosni i Hercegovini 2012.; FOND ZA DOSTIZANJE MILENIJSKIH RAZVOJNIH CILJEVA; Sarajevo, 2012., str. 33

⁸ Ibidem., str. 27.

2.2. Društveno – gospodarski kontekst Bosne i Hercegovine

2.2.1. Povijesni razvoj države

U prvim stoljećima nove ere, područje današnje Bosne i Hercegovine je bilo dio Rimskog Carstva. U 7. stoljeću zabilježena je seoba Slavena koji su nastanili područje Bosne. U 9. stoljeću Srbija i Hrvatska su vladale nad dijelovima Bosne. Uz izuzetak današnjeg istoka Hercegovine i Humina većinu 10. i 11. stoljeća Bosnom je vladalo hrvatsko kraljevstvo. Tijekom 11. i 12. stoljeća vlast je preuzela kraljevina Ugarska. Srednjovjekovna bosanska politička jedinica stekla je neovisnost oko 1200. godine. Specifičnost srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma je i Crkva bosanska. Povjesničari smatraju da je većina stanovništva u tom razdoblju bila katolička, uz dio pravoslavnih na istočnijim područjima. Svi su bosanski vladari bili katolici, dok su neki najutjecajniji feudalski, kao Hrvoje Vukčić Hrvatinić i Stjepan Vukčić Kosača bili krstjani, ili pripadnici Crkve bosanske. Bosna je ostala neovisna do 1463. godine, kada ju, većim dijelom, osvajaju Turci.⁹

Tijekom perioda turske vladavine, većina Bošnjaka je prešlo na islam. Turci su vladali Bosnom do 1878. godine, kad je postala protektorat Austro-Ugarske. Usprkos uspostavi protektorata, slavenski pokreti u susjednim državama radili su na ujedinjenju južnih Slavena. Prvi svjetski rat je počeo kad je austrougarski prijestolonasljednik ubijen u Sarajevu. Nakon raspada Austro-Ugarske, Bosna i Hercegovina je ušla u Jugoslaviju, da bi u Drugom svjetskom ratu ušla u sastav NDH. Nakon rata je osnovana socijalistička Jugoslavija, unutar koje je Bosna i Hercegovina postala jedna od republika.¹⁰

Bosna i Hercegovina je proglasila suverenost u listopadu 1991. godine, a zatim je uslijedio referendum za izdvajanje iz Jugoslavije (veljača 1992.). Na referendumu se većina stanovništva odlučila za neovisnu Bosnu i Hercegovinu. Bosanski Srbi nisu izašli na referendum i uz potporu susjedne Srbije pokrenuli rat u Bosni i Hercegovini 1990-ih radi podjele po etničkom načelu. Započeo je rat između sva tri naroda. U ožujku 1994. godine Bošnjaci i Hrvati sklopili su sporazum o osnivanju bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine i konfederacije sa Republikom Hrvatskom. U američkom gradu Daytonu 21.

⁹ Bosna i Hercegovina info, www.bosna-hercegovina.info (25.06.2019.)

¹⁰ Ibidem.

studenog 1995. sve su zaraćene strane potpisale mirovni sporazum, čime je završio trogodišnji rat. Daytonski je sporazum podijelio BiH na dva dijela - Federaciju BiH i Republiku Srpsku.¹¹

Neum je jedini bosanskohercegovački grad na obali Jadranskoga mora koji se nalazi na obali zaljeva Klek–Neum, odnosno na prostoru Malostonskog zaljeva. Velika značajka prostora je razvijen turizam, sa bogatom turističkom ponudom (turističko naselje, hoteli, ljetnikovci). Kao pomorska luka razvio se tijekom 18. stoljeća na koridoru između Mletačke i Dubrovačke Republike što je bio uspostavljen mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, a potom prepušten Osmanskomu Carstvu. U sklopu toga carstva Neum je ostao do 1878. godine, kada je pripao Austro-Ugarskoj Monarhiji, koja ga je pridružila Makarskomu kotaru Kraljevine Dalmacije. Nakon I. svjetskog rata Neum je bio u sklopu Mostarske oblasti, od 1922. do 1929. godine, Primorske banovine od 1929. do 1939. godine i Banovine Hrvatske od 1939. do 1941. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata u sklopu je velike župe Hum, a nakon rata u sastavu Bosne i Hercegovine. Tijekom rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine područje Neuma nadzirale su hrvatske snage. Prema Daytonskome sporazumu 1995. godine u sastavu je Federacije Bosne i Hercegovine.¹²

2.2.2. Demografske specifičnosti prostora

Multikulturalna pozadina naroda osnova je i za razvoj brojnih kulturnih i etničkih specifičnosti. U Bosni i Hercegovini se govore tri službena jezika: hrvatski, bosanski i srpski. Za lokalno stanovništvo od velike je važnosti da imenuju jezik kojim govore. Federacija Bosne i Hercegovine je administrativno podijeljena na 10 kantona: srednja Bosna (središte Travnik), Goražde, Livno, Neretva (Mostar), Posavina (Orašje), Sarajevo, Tuzla-Podrinje (Tuzla), Una-Sana (Bihać), Zapadna Hercegovina (Široki Brijeg) i Zenica-Doboj (Zenica). Kantoni su podijeljeni na 79 općina. Republika Srpska je administrativno podijeljena na 62 općine. Grad Brčko je posebna administrativna jedinica – Distrikt.¹³ Točnije Bosnu i Hercegovinu čine dva entiteta Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska te Distrikt Brčko. Federacija kao

¹¹ Ibidem.

¹² Enciklopedija, www.enciklopedija.hr (25.06.2019.)

¹³ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: BiH u brojkama 2014., Sarajevo, Štamparija Fojnica d.d., Fojnica, 2014., str. 5

jedan od dva entiteta države Bosne i Hercegovine ima svu vlast, nadležnosti i odgovornosti koje Ustavom Bosne i Hercegovine nisu dane u isključivu nadležnost institucija Bosne i Hercegovine.¹⁴ U bosansko-hercegovačkom entitetu Republici Srpskoj, većina natpisa su napisani na ćiriličnom pismu, uključujući čak i putokaze. U Federaciji Bosne i Hercegovine je u upotrebi samo latinično pismo. Prisustvo međunarodne zajednice dovelo je do toga da je engleski postao „drugi jezik“ zemlje. Budući je veliki broj izbjeglica i imigranata tokom rata živio u Njemačkoj, postoji i znatan broj onih koji govore njemački jezik.

Postoji više vrsta Bosanaca i Hercegovaca. Riječ je o tri glavna naroda koja naseljavaju zemlju: Bošnjaci (70%), Hrvati (22,44%) i Srbi (2,55%). Tu su također i Bosanci, ljudi bez posebnog nacionalnog opredjeljenja. Bošnjaci su većinom muslimani, Hrvati katolici, a Srbi pravoslavci.

Grafički prikaz 1. Entitet

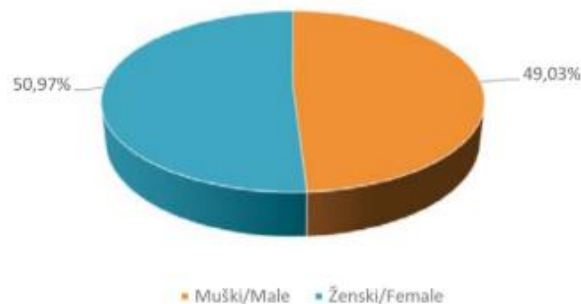
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine; konačni rezultati, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, srpanj, 2016,

Usprkos pripadanju različitim religijama i/ ili etničkom porijeklu - jezik, tradicija i kultura su više slične nego što se razlikuju. Njihovi korijeni sežu od Slavenkih plemena koja su naselila zemlju u VI. i VII. stoljeću te se pomiješala sa starosjedilačkim Ilirskim plemenima.

¹⁴ Mlinarević, M. Op. cit, str. 26

Narod Bosne i Hercegovine su južni Slaveni, različitih religioznih opredjeljenja. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 2,219,220 stanovnika. Od ukupnog broja 1,131,227 stanovnika su pripadnice ženskog spola (50,97%).¹⁵

Grafički prikaz 2. Broj stanovnika

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine; konačni rezultati, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, srpanj, 2016,

Zbog heterogenog porijekla bosanskohercegovačkog stanovništva, procesima pokrštavanja i islamizacije produciraju se religijski identiteti u Bosni i Hercegovini. Zbog djelovanja poganizma i narodnih vjerovanja pokrštavanje i islamizacija nisu uspjele zahvatiti cijelo stanovništvo, koje je raspodijeljeno između religijskih institucija: katoličanstva, pravoslavlja, Crkve bosanske i islama.¹⁶

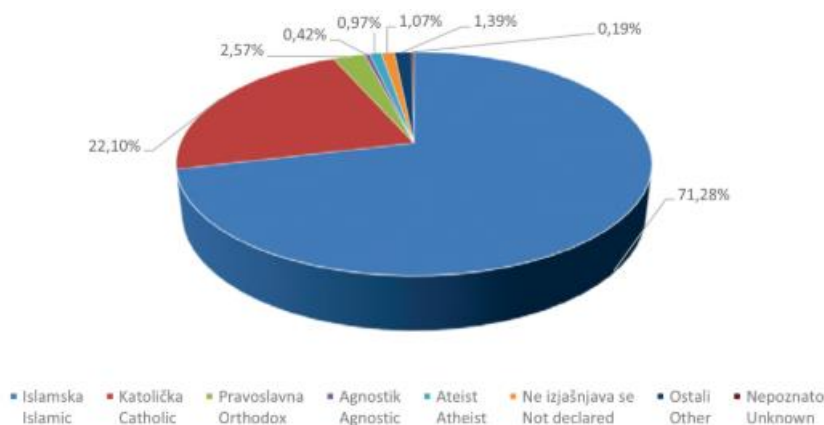
Srednjovjekovna bosanska crkva je polazna točka za shvaćanje suvremene Bosne i Hercegovine. Dualističko vjerovanje u Bosni je imalo svoju specifičnu formu. Dok je većina Europe i Balkana bila pod utjecajem jednog od dva glavna pravca kršćanstva, geografski izolirana Bosna i Hercegovina poštovala je kršćanskog boga sa mnogim elementima poganstva. Iako su se i katolička i pravoslavna crkva borile za nadmoć u regiji, bosanska crkva je ipak uspijevala zadržati svoj jedinstveni sistem vjerovanja kroz stoljeća.. Katolički utjecaj je

¹⁵ Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine; konačni rezultati, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, srpanj, 2016.

¹⁶ Šavija Valha Nebojša: Religijski identiteti i društvena struktura Bosne i Hercegovine, Migracijske i etičke teme, Vol. 25, No. 1-2, 2009., str. 49.

vidljiv u centralnim i sjevernim dijelovima Bosne, dok je pravoslavlje vidljivo na području istočne Hercegovine i duž granice Bosne i Hercegovine sa Srbijom.

Grafički prikaz 3. Religijska struktura

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine; konačni rezultati, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, srpanj, 2016,

Iz grafičkog prikaza tri vidljivo je kako je većinski dio stanovništva pripadnik islamske vjeroispovijesti (71,28%), zatim katoličke vjeroispovijesti (22,10%) te pravoslavne vjeroispovijesti (2,57%).

2.2.3. Gospodarske značajke

Bruto domaći proizvod u tekućim cijenama u Federaciji BiH za 2017. godinu iznosi 20.539.696 tisuća KM i nominalno je veći za 5,1% u odnosu na 2016. godinu. Stopa realnog rasta BDP-a u 2017. godini u odnosu na prethodnu godinu iznosi 3,2%. Promatrano po područjima Klasifikacije djelatnosti BiH 2010 značajan realni rast bruto dodane vrijednosti u 2017. godini u odnosu na 2016. godinu zabilježen je u područjima djelatnosti:¹⁷

¹⁷ Federalni zavod za statistiku; www.fzs.ba, (20.03.2019.)

- Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti 10,5%
- Umjetnost, zabava i rekreacija 10,3%;
- Vađenje ruda i kamena 9,5%;
- Djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) 9,3%;
- Prerađivačka industrija 8,5%;
- Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja 7,5%;
- Prijevoz i skladištenje 7,2%;
- Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, upravljanje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša 5,9%;
- Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala 5,2%.

Realni pad bruto dodane vrijednosti zabilježen je u sljedećim područjima djelatnosti:¹⁸

- Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov 10,6%;
- Stručne, naučne/znanstvene i tehničke djelatnosti 3,1%;
- Proizvodnja i snabdijevanje/opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija 2,8%.

Federalni zavod za statistiku u priopćenju objavljuje prvu procjenu bruto domaćeg proizvoda (BDP) za četvrto tromjesečje 2018. godine. Tromjesečni BDP ukazuje na kratkoročna gospodarska kretanja. Realni rast BDP-a u četvrtom tromjesečju 2018. godine u odnosu na isto tromjesečje prethodne godine iznosi 3,6%. Promatrano po područjima Klasifikacije djelatnosti BiH 2010, značajniji realni rast bruto dodane vrijednosti u četvrtom tromjesečju 2018. godine zabilježen je u djelatnostima:¹⁹

- Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov 14,7%;
- Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala; Prijevoz i skladištenje; Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane 8,0%;

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

- Umjetnost, zabava i rekreacija; Ostale uslužne djelatnosti 6,1% i
- Informacije i komunikacije (J) 5,4%.

Realni pad bruto dodane vrijednosti zabilježen je u djelatnostima:²⁰

- Prerađivačka industrija 0,6%;
- Stručne znanstvene i tehničke djelatnosti; Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti 0,5% i
- Poslovanje nekretninama 0,2%.

Valuta Federacije je stabilna, inflacijska stopa je veoma mala, zemlja nije prezadužena, a većina infrastrukture je do sada obnovljena. Zemlja je fokusirana na smanjenje birokratskog aparata, privatizaciju javnoga sektora te privlačenju stranih investitora. Strategija ekonomskoga napretka oslanja se na razvoj drvoprerađivačke industrije, poljoprivrede, turizma, rudarstva, metaloprerađivačke industrije, kao i industrije tekstila. Cilj Bosne i Hercegovine je sačuvati prirodna bogatstva i alternativu u obliku održivog razvoja kroz ekološki turizam, razvoj malih i srednjih poduzeća i poljoprivredu.

U 2017. godini rast realne bruto dodane vrijednosti generiran je rastom aktivnosti u većini ekonomskih djelatnosti, s tim da su najizraženiji rast bilježile djelatnosti: uslužne djelatnosti 31,1%, umjetnost i zabava 10,1%, trgovina na veliko i malo 9,7%, rudarstvo 5,3%, finansijski sektor 4,6%, te prerađivačka industrija 4,1%. Na drugoj strani, značajni realni pad bruto dodane vrijednosti zabilježen je u stručnoj, znanstvenoj i tehničkoj djelatnosti (-4,4%), poljoprivredi (-3,5%), proizvodnji i opskrbi električne energije (-1,0%) te prijevozu i skladištenju (-0,8%). Najizraženiji doprinos rastu BDV-a u BiH, kao i EU, imaju trgovina, prijevoz, hotelijerstvo i ugostiteljstvo, te industrijska proizvodnja. Što se tiče strukture bruto dodane vrijednosti u 2017. godini, veći udio u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti u BiH imaju aktivnosti industrijske proizvodnje (2,7%), trgovine i ostalog (4,8%) te javnog sektora (2,2%).²¹

Globalno gledajući na računu usluga ostvaren je suficit u iznosu od 2,23 milijarde konvertibilne marke (u nastavku KM), te se neto priljev na računu usluga povećao za 9,0%.

²⁰ Ibidem

²¹ Centralna banka Bosne i Hercegovine, www.cbbh.ba, (21.04.2019.)

Ukupan priljev po osnovi pružanja usluga u inozemstvu iznosi 3,18 milijardi KM. U sektoru pružanja usluga u inozemstvu, skoro polovica priljeva dolazi od turizma, odnosno noćenja stranih turista 1,43 milijarde KM, zatim od transportnih usluga 664,6 milijuna KM i od pružanja usluga obrade i dorade robe 636,6 milijuna KM. Godišnje povećanje priljeva je najznačajnije u sektoru turizma, gdje je povećan priljev od dolaska stranih turista za 12,0%, kao i od povećanja priljeva od transportnih usluga uslijed povećanja obujma trgovine i povećanja cijene transporta, što se odrazilo i na rashode po ovoj osnovi. Odljev sredstava po osnovi uvoza usluga iznosi 957,5 milijuna KM, te je došlo do povećanja odljeva sredstava za 8,7% u odnosu na 2016. godinu, s tim da je najveće povećanje zabilježeno kod transporta robe i putovanja domicilnog stanovništva u inozemstvo.²²

Prema administrativnim podacima, bilježi se rast broja zaposlenih osoba, koji je na kraju 2017. godine veći za 15.248 osoba. Promatrajući na tromjesečnoj razini, u doprinosu povećanju broja zaposlenih vidljiv je sezonski utjecaj u pojedinim djelatnostima, osobito primjetan za djelatnosti javnog sektora. Prema rastu zaposlenih na kraju 2017. godine po djelatnostima, nositelji rasta broja zaposlenih (73,1% ukupnog povećanja), u odnosu na kraj prethodne godine, su djelatnosti prerađivačke industrije (povećan broj zaposlenih za 8.629 osoba ili 5,9%), te hotelijerstvo i ugostiteljstvo (2.522 osobe ili 7,0%).²³

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

3. TURISTIČKI RESURSI BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina obiluje prirodnim i antropogenim turističkim resursima. Reljefna morfoskulptura i morfostruktura, odnosno bogatstvo površinskih i podzemnih oblika ima značajnu ulogu u oblikovanju turističke ponude. Odabrani turistički resursi Bosne i Hercegovine su turističke atrakcije koje mogu biti prirodne ili društvene. Prirodni su klimatski, geomorfološki, hidrografski, biografski i pejzažni, a društveni: kulturno-povijesni, etnosocijalni, umjetnički, manifestacijski i ambijentalni.²⁴ Kako bi se bolje objasnio pojam turističke atrakcije u nastavku se objašnjava pojam turističke atrakcije te uloga odnosno važnost atrakcija u destinacijskom menadžmentu. Turističke atrakcije mogu se definirati kao ona obilježja turističke destinacije koja svojim karakteristikama privlače tj. motiviraju turiste da posjete neko turistički receptivno područje.²⁵ Turističke atrakcije smatraju se neizostavnim dijelom turističkog proizvoda i njihov tip, priroda ili svrha mogu napraviti ključnu razliku kod donošenja odluke o putovanju.²⁶ Važno je diferencirati ponudu turističke destinacije od drugih destinacija koje nude sličan proizvod odnosno atrakciju bilo da se radi o prirodnoj ili društvenoj atrakciji jer u suštini detalji mogu odlučiti za koju će se destinaciju potencijalni turist odlučiti. Mnoge su zemlje prepoznale važnost prirodnih atrakcija te su ih zaštitile kao prirodne pejzaže, a razlikuju se devet kategorija zaštićenih područja na temelju kriterija Međunarodne unije za očuvanje prirode i prirodnih resursa, IUCN. Najviši stupanj zaštite predstavljaju strogi prirodni rezervati i nacionalni parkovi.²⁷ Međutim, veliki broj turista koji posjećuje taj tip atrakcija prijeti narušavanju prirode u tim osjetljivim područjima. To je jedan od negativnih aspekata razvijanja turističke destinacije odnosno prepoznatljivosti turističke atrakcije na globalnoj razini.²⁸

²⁴ Bilen, M.: „Turistički resursi i atrakcije“, U: Cavlek, N., Bartoluci, M., Prebežac, D., Kesar, O.: Turizam-ekonomske osnove i organizacijski sustav, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 132

²⁵ Krešić, D.: Faktori turističkih destinacija u funkciji konkurentnosti, ActaTuristica, Zagreb, EFZG, 2007., str. 46

²⁶ Stabler, J.M., papatheodoru, A., Sinclair, M.T.: The Economics of Tourism, New York, Routledge, 2010., str. 186

²⁷Bilen, M., Op.cit, str. 146

3.1. Prirodni turistički resursi Bosne i Hercegovine

Prostor Bosne i Hercegovine obiluje prirodnim i društvenim resursima, neki od najvažnijih takvih lokaliteta, koji imaju međunarodni karakter jer su prepoznati na međunarodnim turističkim emitivnim tržištima prikazani su u tablici 2.

Tablica 2. Vodeći prirodni i društveni resursi Bosne i Hercegovine međunarodnog karaktera

TURISTIČKI RESURSI			
Prirodni turistički resursi		Društveni turistički resursi	
Hidrografski:		Kulturno-povijesni:	
1.	Prokoško jezero, Fojnice	1.	Mostar
2.	Plivska jezera, Jajce	2.	Dobojska tvrđava Gradina
3.	10 jezera u blizini Prijedora gdje je smješten kamp Ljekarice	3.	Međugorje, hodočasničko mjesto za kršćane
4.	Panonska jezera, Tuzla	4.	Tvrđava Gradina, Tešanj
5.	Vodopadi Kravice na rijeci Trebižat u blizini Međugorja	5.	Bosanske piramide, Visoko
		6.	Ajvatovica, hodočasničko mjesto za muslimane
Geomorfološki:		Ambijentalni:	
6.	Planina Jahorina	7.	Bašćaršija, Sarajevo
7.	Planina Bjelašnica	8.	Kaštel, Banja Luka
8.	Kamp rijeke Tare	9.	Stari grad, Travnik
9.	Spilja Vjetrenica, spomenik prirode		
Pejzažni:			
10.	Nacionalni park Sutjeska		
11.	Nacionalni park rijeke Une		
12.	Nacionalni park planine Kozara		
13.	Spomenik prirode Vrelo Bosne		

Izvor: Turistički lokaliteti u BiH, dostupno na: www.pozitivne.info (12.12.2015)

Turizam koji se temelji na prirodi i ruralni turizam pokrivaju širok raspon aktivnosti, uključujući planinarenje, promatranje ptica, kampiranje, vožnju kajakom, ribolov, lov, fotografiranje prirode, ronjenje, posjete parkovima i farmama. Bosna i Hercegovina obuhvaća raznovrstan pejzaž, sa planinama, šumama, rijekama, jezerima, jedinstvenim nacionalnim parkovima i plažama. Zbog nedostatka adekvatnih objekata, infrastrukture i kreativnosti lokalnog stanovništva, u Bosni i Hercegovini, unatoč povoljnim prirodnim resursima, ovaj je oblik turizma slabo razvijen.²⁹

²⁹ Vanjsko trgovinska komora Bosne i Hercegovine, www.komorabih.ba (30.09.2019.)

U neke od najznačajnijih prirodnih resursa Bosne i Hercegovine spada 13 lokaliteta, od toga 5 hidrografskih u koje ulaze: Prokoško jezero u Fojnicama, Plivska jezera u Jajcu, 10 jezera blizu Prijedora gdje je smješten eko kamp Ljekarice, Panonska jezera u Tuzli i vodopadi Kravice na rijeci Trebižat u blizini Međugorja, preko 4 geomorfoloških; Planina Jahorina, planina Bjelašnica, kamp rijeke Tare i spomenik prirode, spilja Vjetrenica, do 4 pejzažnih u koje ulaze; NP Sutjeska, NP rijeke Une, NP planine Kozara i Spomenik prirode Vrelo Bosne.

3.1.1. Zaštićena područja prirode

Spilja Vjetrenica je najveća i najpoznatija špilja u Bosni i Hercegovini, zaštićeni spomenik prirode i turističko odredište u jugoistočnom dijelu Hercegovine. Ukupno je otkriveno oko 6.300 metara podzemnih kanala.³⁰ Vjetrenica je hidrološki aktivan protočni speleološki objekt s 4 vodena toka, te više desetaka manjih periodičnih tokova s podzemnim jezerima. Smještena je na području južno-dinarskog krša, s ulazom na samom rubu Popovog polja, na 260 metara nadmorske visine, 12 kilometara zračne udaljenosti do Jadranskog mora.³¹

Nacionalni Park Sutjeska je najstariji i najveći nacionalni park u Bosni i Hercegovini. Nacionalni park obiluje mnogim biljnim i životinjskim vrstama, a u samom središtu parka smješten je strogi prirodni rezervat Perućica, najočuvanija i najveća prašuma u Europi, u kojoj je od osnivanja nacionalnog parka strogo zabranjena bilo kakva intervencija čovjeka. Nacionalni park Sutjeska (NPS) nalazi se u šumskom, planinskom području, na jugoistoku Republike Srpske, na granici između Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Park se prostire na oko 17.250 ha brdovitog terena. Planine koje ga okružuju su: Maglić, najveći vrh u Bosni i Hercegovini (2386 m), Volujak, Zelengora, Lelija i Vučevo, a dio su planinskog vijenca Dinarida ili Dinarskih Alpa.³²

Nacionalni park "Kozara" smješten je u središnjem dijelu istoimene planine, na površini od 3.907,54 hektara. Područje parka izduženo je u smjeru sjever – jug, tako da mu dužina iznosi

³¹ Vjetrenica, www.vjetrenica.ba, (20.04.2019.)

³² Nacionalni park Sutjeska, www.npsutjeska.info, (20.04.2019.)

7, a širina 3 – 6 km. Nacionalni park planine Kozara nacionalnim parkom je proglašen 1967. godine, sa ciljem zaštite kulturno – povijesnih i prirodnih vrijednosti planine Kozare.

Vrelo Bosne zaštićeni je spomenik prirode u Bosni i Hercegovini. Na području Vrela Bosne nalazi se i glavni izvor pitke vode grada Sarajeva, Bačevo. Ovo područje, koje se prostire na površini od 603 hektara, stanište je 26 različitih biljnih zajednica i 20 životinjskih vrsta, od kojih su neke endemske. Mala Bosna, vodotok u koji se ulijeva šest izvora s područja Vrela Bosne, stanište je autohtone vrste potočne pastrmke.³³ Bogatstvo prirode ovog područja, koje privlači veliki broj korisnika, ogleda se u resursima kvalitetne pitke vode, termalnim vodama, šumama, poljoprivrednim potencijalima, atraktivnim lokacijama za turizam i rekreaciju.

Nacionalni park rijeke Une površine je 19.800 hektara, područje obiluje bogatim naslijeđem arheoloških nalazišta i povijesnih spomenika. Područje Nacionalnog parka Una se nalazi na zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, na području Grada Bihaća i pripada Unsko-koranskoj zaravni, a obuhvaća dolinske dijelove rijeke Une i Unca i padine planina Plješevice, Grmeča i Osječenice.³⁴ Nacionalni park Una se prostire dolinom gornjeg toka rijeke Une kao i oko kanjona rijeke Una, desne pritoke Une, sve do rječice Krke na zapadu. Područje nacionalnog parka obiluje raznolikom florom i faunom.

3.1.2. Planine

Planine Jahorina i Bjelašnica pogodne su za razvoj zimskog turizma u budućnosti jer posjeduju veliki potencijal. Na Jahorini su se 1984. godine održale Zimske olimpijske igre, pa su povodom tog događaja izgrađeni objekti za razvoj zimskog turizma. Jahorina planina sa najvišim vrhom Ogorjelica (1916 m nadmorske visine) ljeti je prekrivena gustom zelenom travom, a zimi i do 3 m visokim snijegom. Jahorina se prostire od 43°39' do 43°47' sjeverne geografske širine i od 18°31' do 18°43' istočne geografske dužine. Obilje snijega, u prosjeku 175 dana, pogodna klima, 20 kilometara staza za alpske discipline kao i blage padine uvrstile su ovu planinu među najljepše i najpoznatije ski – centre.³⁵

³³ Sarajevo, www.sarajevo-tourism.com, (25.04.2019.)

³⁴ Nacionalni park Una, www.nationalpark-una.ba, (25.04.2019.)

³⁵ Dinarsko gorje, www.dinarskogorje.com, (25.04.2019.)

3.1.3. Jezera i rijeke

Prokoško jezero je ledenjačko jezero na blizu 1.660 metara nadmorske visine, nalazi se na planini Vranica, 22 kilometra udaljeno od gradića Fojnica. Prostire se na 48.330 m². Jezero obiluje brojnim biljnim i životinjskim vrstama. Jezero se odlikuje endemskom vrstom Čovječjom ribicom, okruženo stočarskim kolibama i predstavlja dio netaknute prirode.³⁶

U blizini grada Jajca nalazi se Veliko i Malo Plivsko jezero. Jezero pruža mogućnost bavljenja sportsko – rekreacijskim aktivnostima od ribolova, kajaka, kanua, pedalina, skokova i plivanja, pa sve do aktivnosti na obalama, odbojke, vožnje bicikla i šetnje. Plivska jezera, Jajce - Veliko jezero leži na nadmorskoj visini od 424 metra. Dugačko je oko 3,3 kilometra, sa prosječnom širinom od oko 400m, a maksimalnom od oko 700 metara. Najveća dubina jezera je oko 36 metara.³⁷

Kompleks Panonskih jezera, kao jedina slana jezera u Europi, sa svojom turističkom djelatnošću privlače veliki broj turista. Površina jezera je 11.000 m², a dubina do 1,8 m. Sastav vode je 4/5 obične vode i 1/5 slanice. Imaju ljekovita svojstva zahvaljujući sadržaju soli i drugih minerala.³⁸ Slana jezera predstavljaju vještačku akumulaciju vode unutar školjki koje su izgrađena od kombinacije geosintetičkih i prirodnih materijala (geotekstil, geomreža i geomembrana u kombinaciji sa pijeskom, tucanikom i šljunkom). Slani slapovi su posebna atrakcija na kompleksu, sa pet vodenih kaskada i dva bazena za kupanje pri čemu inhaliranje para slane vode pogoduje relaksaciji od stresa, bolestima dišnog sustava i glavoboljama.³⁹

3.2. Antropogeni turistički resursi Bosne i Hercegovine

Prostor Bosne i Hercegovine obiluje tradicijom, starinama, sakralnim objektima monoteističkih vjera, nudi prostor, infrastrukturu, resurse i stručno osoblje koje pruža kvalitetnu uslugu, temeljenu na društvenim resursima. Kultura, povijest, obrazovanje, poslovni

³⁶ Oslobođenje, www.oslobodjenje.ba (05.05.2019.)

³⁷ Visit Jajce, www.visitjajce.com (05.05.2019.)

³⁸ Panonska jezera, www.tourism-tk.ba (05.05.2019)

³⁹ Panonika, www.panonika.ba (05.05.2019.)

razlozi i usputna posjeta (u tranzitu) su najčešći motivi posjetioca gradova u Bosni i Hercegovini.

3.2.1. Kulturno povijesni antropogeni turistički resursi

U neke od najznačajnijih kulturno - povijesnih resursa Bosne i Hercegovine spada 9 lokaliteta; Grad Mostar, Dobojska tvrđava- Gradina, Međugorje – hodočasničko mjesto za kršćane, tvrđava Gradina u Tešnju, bosanske piramide u Visokom, Ajvatovica – hodočasničko mjesto za muslimane, te 4 ambijentalnih u koje ulaze: Bačaršija u Sarajevu, Kaštel u Banja Luci, Stari grad u Travniku i Stari grad u Mostaru.

Mostar je peti grad po veličini u Bosni i Hercegovini, te gospodarsko, kulturno, sveučilišno, prometno i turističko središte Hercegovine. Ime je dobio po čuvarima mostova na obalama rijeke Neretve. Poznat je po Starom mostu, izgrađenom u 16. stoljeću i tradicionalnim skokovima s njega. Prvi je kulturni spomenik u BiH koji se nalazi na UNESCO listi zaštićenih spomenika kulture svijeta.⁴⁰

Župa Međugorje smještena je u južnom dijelu Hercegovine. Hercegovina se nalazi između dva područja: na sjeveru planinskog, a na jugu primorskog. Planinski bedem od 2000 m nadmorske visine zadržava strujanje mediteranskih zračnih masa i omogućuje povoljne klimatske uvjete za razvoj biljnih kultura na području Hercegovine. Međugorje je, nakon ukazanja Djevice Marije, postalo moderni centar religijskog turizma za kršćane. Uz Lourdes i Fatimu, Međugorje je sada među najpoznatijim svjetskim svetištima posvećenih Djevici Mariji.⁴¹

Vjerske destinacije kvalitativno su drukčije od ostalih destinacija razvijenih za turističke svrhe. Međutim, vjerske destinacije ipak imaju turističku privlačnost te mogu imati koristi od svoje popularnosti, i kao hodočasničke, ali i kao svjetovne turističke destinacije. Turist može doći i u neku destinaciju koja je poznata po nekom svetištu, a da bude samo turist, ne hodočasnik; odnosno da je turist osoba koja dolazi ciljano u neko mjesto, znamenito upravo

⁴⁰ Grad Mostar, www.mostar.ba (05.05.2019.)

⁴¹ Međugorje, www.medjugorje.hr (05.05.2019.)

po kulturnim spomenicima, arheološkim i inim vrednotama (može biti i neko svetište), ali bez ikakvih vjerskih motiva. Hodočasnik je uvijek vjernik. Turist može biti i vjernik, ali i nevjernik.

Dobojska tvrđava ili Gradina je srednjovjekovni grad iz 13. stoljeća koji se nalazi u samom gradu Doboju, u Bosni i Hercegovini. Sagrađena je na kupastom stjenovitom brdu iznad doline rijeke Bosne, nasuprot ušću rijeke Spreče.⁴² Tvrđava je značajan kulturno – povijesni spomenik pod zaštitom države. Tvrđava Gradina, Tešanj – jedna od najvećih i najznačajnijih objekata te vrste u državi. Gradnja je započeta još u vrijeme Ilira. Događivali su je Rimljani, Slaveni i Turci.⁴³

Sarajevo je glavni grad BiH i njeno administrativno, kulturno i obrazovno središte je smješteno na prostoru Sarajevskog polja. Sarajevsko polje se nalazi u unutargorskoj depresiji, okruženoj planinama Bjelašnicom i Igmanom na jugozapadu, Trebevićem na jugoistoku i srednjim planinama i međudolinskim rtovima na sjeveru i sjeverozapadu. Prosječna nadmorska visina Sarajevskog polja je oko 500 m. Najmanja nadmorska visina je na prostoru Reljeva, dok se prema jugoistoku nadmorska visina povećava.⁴⁴ Sarajevo je jedini grad u kojem se na malom prostoru susreću četiri velike religije (islam, katoličanstvo, pravoslavlje i judaizam) i u kojem se nalaze neki od najstarijih vjerskih objekata u Europi. Sarajevska Baščaršija je stara sarajevska čaršija i historijski i kulturni centar grada.⁴⁵

3.2.2. Etnosocijalni antropogeni turistički resursi

Etnosocijalni turistički resursi obuhvaćaju širok spektar materijalne i duhovne kulture jednoga naroda. Narodne igre, pjesme, običaji, narodne nošnje, rukotvorine, kulinarske vještine, mentalitet ili druge socijalne osobine naroda (gostoljubivost, uslužnost, pristupačnost, temperament) predstavljaju posebne i veoma kompleksne atraktivnosti, koje imaju turističku vrijednost i mogu imati značajnu ulogu u privlačenju turista, to više što je njegovanje narodne

⁴² Srbi u BiH, www.srbiubih.com (05.05.2019.)

⁴³ Tvrđava Gradina, Tešanj, www.visitmycountry.net (05.05.2019.)

⁴⁴ Grad Sarajevo, www.sarajevo.ba (05,05,2019.)

⁴⁵ Cerović, Z. i Zanketić, P. Menadžment hodočašća i vjerskih događaja. Rijeka: FMTU, 2014., str. 96.

umjetnosti i drugih oblika etničkih obilježja, posebno folkloru, gotovo odumrlo u većini razvijenih industrijskih zemalja, ali se istovremeno zbog sve veće obrazovne razine turista i stanovništva uopće, javlja kulturna potreba upoznavanja etnosocijalnih karakteristika vlastitog i posebno drugih etničkih skupina. Kao primjer etnosocijalnih antropogenih resursa mogu se navesti narodne nošnje bosansko hercegovačkog kraja. Na teritoriju Bosne i Hercegovine postoji na veliki broj različitih nošnji koje su se formirale dugi niz godina i nose u sebi elemente ili pak samo tragove elemenata mnogih kulturnih utjecaja, koji su utjecali na razvoj ne samo nošnji nego i općenito na povijesna i društvena zbivanja.⁴⁶

3.2.3. Umjetnički antropogeni turistički resursi

Važan element društvene turističke ponude BiH su i kulturni događaji u zemlji. Kulturni događaji kao što su festivali postali su neizostavan dio turističkog proizvoda destinacije, a njihova važnost leži u sposobnosti produživanja turističke sezone. Grad Sarajevo je poznat po bogatoj ponudi kulturnih festivala – prikazujući avangardne filmove, jazz melodije, kao i kazališne predstave. Najpoznatije manifestacije su: Sarajevo Fashion Week, Kids festival, Kozarački etno/festival izvorne pjesme, Međunarodni festival folkloru, Sarajevo Film Festival, Bašaršijske Noći, Ljetne igre Banja Luka i druge.⁴⁷

3.2.4. Ambijentalni antropogeni turistički resursi

Kaštel, Banja Luka predstavlja jednu od najstarijih građevina u BiH. Tvrđava Kastel je najstariji spomenik u gradu Banja Luci. Najstariji tragovi naselja na području Banja Luke su ostaci neolitskog gradinskog naselja koji su pronađeni na prostoru gradske tvrđave Kastel. Nalazi se u središnjem dijelu grada, koji dominira lijevom obalom Vrbasa. Stari Grad, Travnik, odnosno Tvrđava Stari Grad jedan je od najljepših i najočuvanijih fortifikacijskih objekata srednjovjekovne Bosne. Stari most u Mostaru je simbol grada izgrađen 1566. godine. To je jedinstveni luk strukture koji povezuje lijevu i desnu obalu rijeke Neretve.

⁴⁶ Narodni, www.narodni.net (05.05.2019.)

⁴⁷ Mlinarević, M., op. cit. (bilj.1), str. 2.

Stari grad u Mostaru je povijesna četvrt s obje strane Starog mosta, karakteristična po svojim uskim ulicama s puno ugostiteljskih objekata i zanatskih dućana.

Slika 2. Stari most u Mostaru

Izvor: Vijesti, www.vijesti.ba; 01.09.2019.

Također Mostar je mjesto mnogih kulturnih, povijesnih i vjerskih objekata, kao što su: Stari most, Kriva Ćuprija, Katolička crkva, Koski Mehmed-pašina džamija, Kajtaz kuća i Muzej Hercegovine.

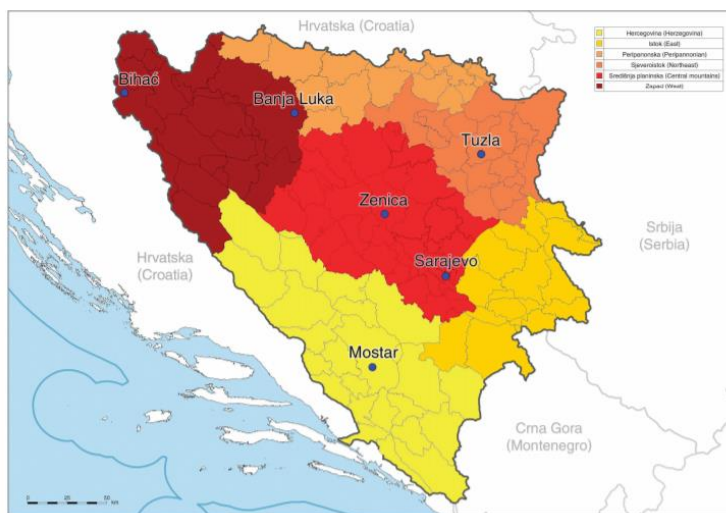
4. RAZVOJ TURIZMA BOSANSKO HERCEGOVAČKOG PODRUČJA

Suvremeni turistički razvoj Bosne i Hercegovine karakterizira koncentracija i centralizacija na državnoj i regionalnoj razini. Zbog toga je turizam neujednačeno distribuiran u prostoru, pa najveći dio bosanskohercegovačkih općina obilježava nizak stupanj turističke razvijenosti, dok jedan dio općina uopće ne registrira turistički promet. Procesi koncentracije i centralizacije najintenzivniji su u turistički najrazvijenijim regijama: Hercegovini i Središnjoj planinskoj regiji.⁴⁸

4.1. Regionalna razgraničenost

Bosanskohercegovačke općine, neovisno o stupnju turističke razvijenosti, svrstane su u šest turističkih regija: Hercegovina, Istok, Sjeveroistok, Peripanonska regija, Središnja planinska regija, Zapad.⁴⁹

Slika 3. Turističke regije Bosne i Hercegovine

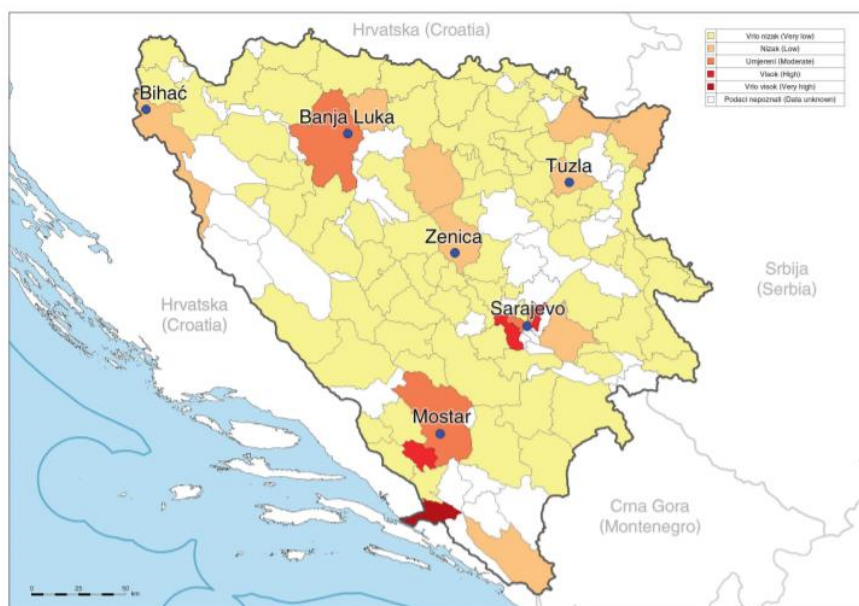
Izvor: Glamuzina, N., et.al.; Regionalni aspekt suvremenoga turističkoga razvoja Bosne i Hercegovine; HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK 79/1, 61–79 (2017.), str. 61

⁴⁸ Glamuzina, N., et.al.; Regionalni aspekt suvremenoga turističkoga razvoja Bosne i Hercegovine; HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK 79/1, 61–79 (2017.), str. 61

⁴⁹ Ibidem., str. 66

Turistički promet je koncentriran u dvije zone: prva je u Hercegovini (Neum, Čitluk, Mostar), a druga u Središnjoj planinskoj regiji (Sarajevo i okolica). Kao sekundarna žarišta moguće je izdvojiti po jedno područje u regiji Sjeveroistok (općine Bijeljina, Tuzla i Brčko), Središnjoj planinskoj regiji (općine Teslić i Zenica) te u regiji Zapad (Banja Luka i Bihać). Ta su tri područja, s izuzetkom Banje Luke, na razini niskoga turističkoga razvoja te zaostaju za određenim iz prve skupine.⁵⁰ Gledajući na razini Federacije uočljiv je periferan položaj hercegovačkoga turističkoga područja te više centralna položenost sarajevskoga turističkoga žarišta. Navedena turistička područja nisu međusobno značajno udaljena te ih razdvajaju dvije općine niskoga turističkoga razvoja smještene na neretvanskom koridoru. Kada se dvije glavne zone najjačega turističkoga razvoja promatraju zajedno s tri područja niskoga stupnja razvoja, dobiva se predodžba o ujednačenijem razmještaju glavnih turističkih žarišta. Također značajna karakteristika regionalnog razmještaja turističkih područja pokazuje nedostatak turistički značajnijih područja u regiji Istok, u Peripanonskoj regiji, kao i u središnjim i istočnim dijelovima regije Zapad.

Slika 4. Stupanj turističke razvijenosti općina

Izvor: Glamuzina, N., et al.; Regionalni aspekt suvremenoga turističkoga razvoja Bosne i Hercegovine; HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK 79/1, 61–79 (2017.), str. 61

⁵⁰ Ibidem. str. 66.

Gledano na razini države, većinu turističkog prometa otpada na prostor Hercegovine. Prevlast hercegovačke regije očigledna je u svim promatranim pokazateljima turističkoga razvoja, odnosno može se govoriti o centralizaciji turističkoga razvoja.⁵¹ Za suvremeni turistički razvoj Bosne i Hercegovine karakteristična je koncentracija turizma na geografskoj periferiji unutar svega tri teritorijalne jedinice (općine Mostar, Čitluk i Neum), kojima se može pridodati i jedna općina niskoga stupnja turističkoga razvoja (Čapljina). Pritom se pod pojmom geografske periferije podrazumijeva zapadnohercegovačko primorje te područje u njegovu neposrednom zaleđu. Riječ je o geografski kontinuiranom i teritorijalno jedinstvenom turističkom pojasu istočnog jadranskoga primorja i njegova neposrednoga zaleđa koji se nastavlja i naslanja na hrvatsko i crnogorsko primorje u području Dalmacije i Boke kotorske. Stoga sam smještaj toga dijela Hercegovine određuje kupališni turizam kao važan oblik turističke ponude (Neum), nadopunjen vjerskim (Međugorje) i urbanim kulturnim turizmom (Mostar). Na njih se nadovezuje zimski sportsko-rekreacijski turizam (Kupres) te pojedini selektivni oblici turizma kao što su ekoturizam (park prirode Hutovo blato u općini Čapljina), vinske ceste (Mostar, Čitluk, Čapljina) i gastronomski turizam (Mostar, Čapljina).

Neovisno o raznolikosti turističke ponude glavnina je turističke djelatnosti vremenski koncentrirana u toplom dijelu godine, ponajprije u ljetnim mjesecima. Uzroke treba tražiti u prevlasti kupališnoga turizma te dolasku najvećega dijela hodočasnika u Međugorje u ljetnim mjesecima.⁵² Prevlast hercegovačke turističke regije u segmentu međunarodnoga turizma ima posebno značenje za gospodarski razvoj regije. Na prostorima Mostaru, Čapljini, Međugorju, Neumu i Kupresu prevladavaju međunarodni turisti u odnosu na domaće turiste sa prosječnim boravkom turista 2,1 dan, što je na razini državnoga prosjeka. Razlozi takve situacije mogu se objasniti u oslanjanju na Dalmaciju iz koje dolazi znatan dio međunarodnih turista stacioniranih upravo u tom dijelu hrvatskoga primorja. Također važno je naglasiti prometnu, tranzitnu ulogu hercegovačke regije za međunarodne turiste koji se iz Panonskoga područja i drugih dijelova srednje Europe kreću prema srednjoj i južnoj Dalmaciji. Osim toga, vjerski turizam, koji je jedan od glavnih oblika turističke ponude u regiji, također se temelji na kratkom prosječnom boravku turista.

⁵¹ Ibidem. str. 66.

⁵² Madžar, I.: Osnovne značajke vjerskog turizma u Međugorju, *Acta Geographica Croatica* 36, 2010., str. 99–117.

Sekundarno područje turističke koncentracije smješteno je u središnjoj Bosni. Riječ je o općinama koje tvore administrativno područje Grada Sarajeva te o susjednim općinama koje su dio sarajevske aglomeracije: Ilidža (s najvišim stupnjem razvoja) i Vogošća. Sarajevo se oslanja na drugi tip turističke ponude jer kombinira urbani kulturni turizam sa zimskim sportsko – rekreacijskim. U pogledu sezonalnosti taj se dio Bosne i Hercegovine odlikuje ravnomjernijom sezonskom raspodjelom jer su turistički dolasci i noćenja ujednačenije raspoređeni tijekom godine iako se i u tom području glavnina turističkih dolazaka ostvaruje u toplom dijelu godine.

4.2. Problematika razvoja turizma

Kada uspoređujemo Bosnu i Hercegovinu sa ostalim susjednim zemljama uočljivo je da je Federacija na nižem stupnju turističke razvijenosti u odnosu na susjedne zemlje. Navedenoj činjenici pridonosi primjetni problem prostorne i vremenske koncentracije i centralizacije turističke djelatnosti. Problematika centralizacije i prostorno – vremenske koncentracije uvelike je prisutna u sferi međunarodnog turizma, kao većinski izvor prihoda.⁵³

U Bosni i Hercegovini su naglašeni problemi monocentričnoga turističkoga razvoja na regionalnoj razini. Takva je situacija posljedica koncentracije turističkoga razvoja unutar vrlo maloga broja susjednih općina, što se vidi u slučaju dviju najrazvijenijih turističkih regija: Hercegovina, Središnja planinska regija.

Proces monocentričnog razvoja turizma, odnosno centralizacije ima pozitivne učinke na turizam usprkos negativnim konotacijama. Centralizacija oblikuje jaka turistička središta koja mogu pozitivno djelovati na turistički razvoj okolnih naselja i njihovu transformaciju u turistička odredišta. S druge strane centralizacija uzrokuje brojne probleme u primarnim i sekundarnim turističkim odredištima koji mogu uzrokovati devastaciju prostora kao glavnog resursa turističke ponude. Uzeći u obzir postojeće prostorne resurse, može se reći kako Bosna i Hercegovina ima dobru razvojnu osnovu za policentrični turistički razvoj. Bosna i Hercegovina nema naglašenu ovisnost o jednom obliku turizma, kao što je kupališni turizam u

⁵³ Glamuzina, N., op. cit., (bilj. 48) str. 74.

slučaju Hrvatske. Također posjeduje i brojne turističke resurse koji su pogodni za razvoj zimskog, sportsko – rekreacijskog turizma i kulturnog turizma. Konceptija ostvarenja policentričnog razvoja turizma nailazi na prepreku svoje održivosti, odnosno prepreka je slaba mogućnost razvoja domaćeg turizma i slaba mogućnost za razvoj međunarodnog turizma što je u paralelnom odnosu sa cjelokupnim ekonomskim razvojem države.⁵⁴

Razvoj turizma Bosne i Hercegovine može se okrenuti u sferu razvoja tranzitnog turizma te jačanju suradnje sa turističkim centrima susjednih zemalja. Usprkos negativnim aspektima razvoja turizma, Bosna i Hercegovina zbog svoje geografske raznolikosti u odnosu na susjedne zemlje raspolaže sa većim mogućnostima komplementarnoga razvoja turizma tijekom najvećega dijela godine i to zahvaljujući kombiniranju zimske i ljetne sezone. Iako su planinski prostori turistički dobro posjećeni i tijekom ljetnih mjeseci, veliki potencijali turističkoga razvoja leže u jačanju zimskoga sportsko – rekreacijskoga turizma.

4.3. Smjernice razvoja turizma

Temelj razvoja turizma bosanskohercegovačkog područja je već spomenuti policentrični razvoj. Policentrični turistički razvoj podrazumijeva razvoj više destinacija unutar pojedinih regija koje bi pritom bile razmjerno ujednačeno razmještene u prostoru.⁵⁵ Tako bi definirani policentrični razvoj bio poželjan za sve regije ali je s obzirom na gospodarsku situaciju zemlje teško izvediv. Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju sukladno trenutnom stupnju turističke razvijenosti bosanskohercegovačke turističke regije se dijele u tri skupine. Prvu skupinu sačinjavaju dvije najrazvijenije turističke regije: Hercegovina i Središnja planinska, drugu skupinu regije Zapad i Sjeveroistok, dok treću sačinjavaju dvije regije koje znatno zaostaju u turističkom razvoju (Istok i Peripanonska regija).

Prvu skupinu obilježavaju trend koncentracije i centralizacije turističke djelatnosti. Usprkos činjenici da u svakoj od dviju najrazvijenijih regija postoji više od jednoga odredišta, ne može se govoriti o policentričnom razvoju. Turistička odredišta su geografski koncentrirana

⁵⁴ Ibidem., str. 73.

⁵⁵ Vanjek, D.: Federalizam i konstitutivnost naroda u Bosni i Hercegovini, od unitarne republike do federalne države, Političke analize, Vol. 5, No. 19, 2014. str. 18

unutar jedne prostorne zone, dok veći dio regije karakterizira nizak stupanj turističke razvijenosti. Navedena situacija je posebno vidljiva u slučaju Središnje planinske regije gdje su sva značajnija odredišta u stvarnosti dio sarajevske urbane regije.⁵⁶ Također na prostoru Središnje planinske regije se javljaju naznake pojave druge turističke zone u području Zenice i Teslića. Iako su navedene dvije općine na niskom stupnju turističkoga razvoja ističu se u odnosu na okolni prostor. Unutar dviju regija prve skupine došlo je do oblikovanja jakih turističkih odredišta koja istovremeno imaju negativnu i pozitivnu ulogu u prostoru. Negativna je uloga posljedica sve jačega procesa centralizacije, zbog čega već razvijena odredišta privlače glavninu turista koji posjećuju pojedinu regiju. Na taj način razvijena odredišta bilježe trendove prekomjernoga turističkoga razvoja, što rezultira i različitim problemima kao što su prometna zakrčenost, prekomjerna i neadekvatna izgradnja smještajnih objekata, nedovoljno razvijena komunalna infrastruktura. S druge se strane pozitivna uloga razvijenih odredišta ogleda u obliku postupna širenja turizma u bližu okolicu.⁵⁷

Drugu skupinu čine dvije turističke regije sa općinama na niskom stupnju turističkoga razvoja i općinama čiji se turistički promet statistički ne registrira. Navedeni prostor obuhvaća regija Sjeveroistok (općine Bijeljina, Tuzla i Brčko) i Zapad (Banja Luka, Bihać). Zajedničko je svim regijama unutar druge skupine nepostojanje jakih odredišta koja bi pozitivno djelovala na razvoj turizma u prostoru.⁵⁸

Treću skupinu sačinjava regija Istok i Peripanonska regija, trenutno na najnižem stupnju turističkoga razvoja. Posebnost je regije treće skupine naglašena perifernost turističkog razvoja. U objema su regijama nositelji turističkoga razvoja periferno smještene općine, u neposrednom susjedstvu važnih turističkih odredišta susjednih regija. Riječ je o Laktašima u Peripanonskoj regiji, smještenoj u susjedstvu Banje Luke te o Palama u regiji Istok, u neposrednoj blizini Sarajeva.⁵⁹

⁵⁶ Glamuzina, N., op. cit., (bilj. 48) str. 75

⁵⁷ Ibidem, str. 76

⁵⁸ Ibidem, str. 76

⁵⁹ Ibidem, str. 77

Valorizacija potencijalnih turističkih faktora bosanskohercegovačkih turističkih regija u budućnosti se može odvijati u više razvojnih modela. Svi se oni mogu svesti u dva osnovna: planski usmjeren i spontani razvoj. Iskustva iz raznih dijelova svijeta pokazuju kako je upravo spontani razvoj turizma, zasnovan na lokalnoj inicijativi privatnih poduzetnika, najčešći model razvoja. Međutim, spontani razvoj, koji često prerasta u nekontrolirani, pa čak i stihijski, ne uzima u obzir širu sliku na regionalnoj ili državnoj razini. Model policentričnoga razvoja omogućio bi geografski ravnomjerniji i ujednačeniji turistički promet unutar turističkih regija te prostornu disperziju turizma.⁶⁰ Prije same njegove implementacije trebalo bi definirati turističke potencijalne faktore pojedinih regija kao i sama odredišta. Time bi bio omogućen racionalan i planski usmjeravan pristup koji bi trebao biti potican i usmjeravan podizanjem kapaciteta neophodnih za turistički razvoj, u čemu bi glavnu riječ imala lokalna inicijativa. S druge bi strane sudjelovanje lokalnih, regionalnih i državnih vlasti bilo potrebno u gradnji ili obnovi neophodne prometne i komunalne infrastrukture. Naravno, bitno je naglasiti kako sami turistički potencijali nisu statična kategorija jer se njihovo značenje u suvremenom turizmu mijenja s vremenom.

4.4. Reintegracija Bosne i Hercegovine u hrvatski turizam

Potpisivanjem "Ugovora o posebnim odnosima između RH i Federacije BiH", Hrvatska je potvrdila svoj interes za oblikovanje Bosne i Hercegovine u samoodrživu državnu cjelinu spremnu za uključenje u sve europske i svjetske integracije.⁶¹ Sporazum polazi od suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti Bosne i Hercegovine s kojom Hrvatska želi graditi odnose koji unapređuju gospodarsku suradnju, trgovinu, turizam, zajednička ulaganja osobito u područjima infrastrukture, komunikacija i telekomunikacija, izgradnje i suradnje u korištenju energetske, poljoprivredne i drugih potencijala i kapaciteta, poticanju i suradnji u području planiranja i gospodarske politike te suradnji u razvitku i obnovi. Za dalji razvoj hrvatskog turizma značajne su odredbe ugovora koje govore o suradnji u području zakonodavstva, suradnji u provedbi privatizacije i denacionalizacije, suradnji na području turizma, zaštite okoliša i korištenja prirodnih izvora, suradnji u području informiranja, suradnji

⁶⁰ Ibidem, str. 77

⁶¹ Tanković, Š.: Reintegracija Bosne i Hercegovine i budućnost hrvatskog turizma, UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ECONOMICS, 2008., Acta turistica nova, Vol. 2 No. 1, 2008., str. 8.

na razvitku regionalne i lokalne uprave i samouprave i suradnji u području unutarnjih poslova.⁶²

⁶² Ibidem., str. 8

5. ANALIZA TURIZMA BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina predstavlja turističku destinaciju sa brojnim prirodnim, kulturno-povijesnim resursima i povoljnim klimatskim uvjetima. Dugogodišnje miješanje religije, kulture i tradicije stvorilo je osnovu za razvoj specifičnog turističkog proizvoda jedinstvenog na tržištu. Prema podacima UNWTO – a, Bosna i Hercegovina je definirana kao jedna od tri turističke destinacije u svijetu s ukupnim potencijalom rasta turističkog tržišta od 10.5% (za period do 2020. godine).⁶³

Smještaj u središtu Europe, nudi potencijal za privlačenje velikog broja turista u krugu od 3 sata letenja. Također, međunarodno priznati i važni događaji poput Sarajevo Film te glas kao destinacije sa relativno niskom cijenom usluga te bogatom gastronomskom ponudom privlače veliki broj turista.

Turističko tržište Bosne i Hercegovine se sastoji od sljedećih vrsta turizma: zimski turizam, kulturni turizam, eko, etno turizam, avanturistički turizam, religijski turizam, zdravstveni turizam i primorski turizam.⁶⁴

Prema posljednjim statističkim podacima Federativnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine ukupan broj dolazaka turista u lipnju 2019. godine iznosio je 135.160 što je za 27,5 % više u odnosu na lipanj 2018. godine, a u odnosu na svibanj 2019. godine više je za 17,8 posto. Struktura dolazaka se sastoji od 18,8 posto domaćih turista te 81,2 posto stranih turista. Ukupan broj noćenja turista u lipnju 2019. godine iznosio je 257.849 što je za 26,6 posto više u odnosu na lipanj 2018. godine, a u odnosu na svibanj 2019. godine više je za 30,4 postotna poena. Učešće domaćih turista je 20,7 posto, a stranih turista 79,3 posto. Najveći broj noćenja ostvaren je u okviru hotelskih i sličnih smještajnih objekata, 93,7 posto. Najviši broj noćenja ostvarili su turisti iz Saudijske Arabije (14,6%), NR Kine (72%), Hrvatske (6,4%), Poljske (6,1%) i Turske (5,6%). Broj raspoloživih kreveta u lipnju 2019. godine iznosio je 33.020 što je porast za 5,9% više u odnosu na lipanj 2018. godine. Neto stopa iskorištenosti kreveta za vrstu Hoteli i sličan smještaj na području Federacije BiH iznosila je 30,2 %.⁶⁵

⁶³ Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih poslova, www.mvteo.gov.ba (11.05.2019.)

⁶⁴ Bosne i Hercegovina Tourism; www.bhtourism.ba (10.05.2019.)

⁶⁵ Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, www.fzs.ba (11.05.2019.)

Tablica 3. Broj dolazaka i noćenja 2017. i 2018. godine

	DOLASCI			NOĆENJA			2018.
	2017.	2018.	Indeks	2017.	2018.	Indeks	Struktura noćenja %
Ukupno	1.307.550	1.465.412	112,1	2.677.641	3.040.190	113,5	100,0
Hoteli i slični smještaj	1.226.904	1.368.275	111,5	2.470.038	2.768.206	112,1	91,1
Odmarališta i slični objekt za kraći odmor	46.579	56.785	121,9	102.781	124.386	121,0	4,1
Kampovi i prostori za kampiranje	12.656	14.685	116,0	22.139	25.000	112,9	0,8
Ostali smještaj	21.411	25.667	119,9	82.683	122.598	148,3	4,0
Domaći turisti	384.329	412.514	107,3	763.809	874.786	114,5	28,8
Hoteli i slični smještaj	356.718	374.518	105,0	684.211	742.563	108,5	24,4
Odmarališta i slični objekt za kraći odmor	14.617	17.789	121,7	24.566	31.891	129,8	1,0
Kampovi i prostori za kampiranje	1.055	1.836	174,0	1.349	2.437	180,7	0,1
Ostali smještaj	11.939	18.371	153,9	53.683	97.895	182,4	3,2
Domaći turisti	923.221	1.052.898	114,0	1.913.832	2.165.404	113,1	71,2
Hoteli i slični smještaj	870.186	993.757	114,2	1.785.827	2.025.643	113,4	66,6
Odmarališta i slični objekt za kraći odmor	31.962	38.996	122,0	78.215	92.495	118,3	3,0
Kampovi i prostori za kampiranje	11.601	12.849	110,8	20.790	22.563	108,5	0,7
Ostali smještaj	9.472	7.296	77,0	29.000	24.703	85,2	0,8

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Saopćenje, Statistika turizma, Broj 11, Sarajevo 07.02.2019., str. 2.

U promatranom razdoblju od siječnja do prosinca 2018. godine Bosnu i Hercegovinu je posjetilo 1.465.412 turista, što je više za 12,1 posto i ostvarilo 3.040.190 noćenja, što je više za 13,5 posto u odnosu na isto promatrano razdoblje prethodne godine. Broj noćenja domaćih turista viši je za 14,5 %, dok je broj noćenja stranih turista viši za 13,1 % u odnosu na isti period 2017. godine. U strukturi ostvarenog broja noćenja udio domaćih turista iznosi 28,8 % dok je 71,2 % stranih turista. U strukturi noćenja stranih turista najviše noćenja ostvarili su turisti iz Hrvatske (12,5%), Srbije (8,2%), Turske (6,1%), Slovenije (5,7%), Ujedinjenih Arapskih Emirata i Njemačke sa po (5,0 %), Italije (4,9%) i Poljske (4,4%), što je ukupno 51,8 %. Turisti iz ostalih zemalja ostvarili su 48,2 % noćenja. Prosječni broj noćenja po dolasku iznosi 2,1 noć. Što se tiče dužine boravka stranih turista u Bosni i Hercegovini, najduže ostaju turisti s Malte sa prosječnim zadržavanjem od 5,2 noći, Irca sa 3,7 noći, turisti iz Kuvajta sa 3,6 noći, Katra sa 3,3 noći, Ujedinjeni Arapski Emirati sa 3,1 noći te Egipat, Francuska i Island sa po 3,0 noći.

Prema vrsti smještajnog objekta najveći broj noćenja ostvaren je u okviru djelatnosti Hoteli i sličan smještaj sa učešćem od 91,1%.⁶⁶

5.1. Zimski turizam

Najpoznatije destinacije zimskog turizma Bosne i Hercegovine su:

- Skijaški kompleks Bjelašnica,
- Jahorina planina,
- Sportsko – rekreacijski centar Babanovac,
- Sportsko – rekreacijski centar Risovac,
- Skijališta Čajuša, Stožer i Mačak,

Olimpijska planina Bjelašnica nalazi se u centralnom dijelu Bosne i Hercegovine, 30 kilometara jugozapadno od Sarajeva. Srednja godišnja temperatura iznosi -1 °C, zbog izrazito niskih zimskih temperatura. Najviša temperatura dostiže 24 °C, a najniža -41 °C. Ljeti je prekrivena gustom zelenom travom, a zimi i preko 3 metra visokim snijegom.⁶⁷ U svojoj ponudi nudi 8 staza za alpske skijaške discipline i trčanje na skijama. Klimatski i infrastrukturni uvjeti, odnosno preko 200 snježnih dana u godini, prosječnom visinom snijega od 135 cm i dobro uređenim stazama za spust, slalom i veleslalom sa dužinom od oko 20 km, smještenim na nadmorskoj visini od 1266 do 2067 metara, osiguravaju Bjelašnici status destinacije za aktivan zimski odmor i rekreaciju.⁶⁸

Jahorina, također jedna od olimpijskih planina, udaljena je 30 kilometara od Sarajeva, te turistima, rekreativcima i profesionalnim sportašima nudi uvjete za alpsko skijanje, skijaško trčanje, noćno skijanje, sanjkanje na 7 staza za početnike i profesionalce u dužini od 20 km. Snijega se na Jahorinoj planini zadržava 180 dana u godini, s prosječnom visinom snijega i do

⁶⁶ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Saopćenje, Statistika turizma, Broj 11, Sarajevo 07.02.2019., str. 1.

⁶⁷ Sarajevo.co.ba., www.sarajevo.co.ba (03.07.2019.)

⁶⁸ Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih poslova, www.mvteo.gov.ba (11.05.2019.)

100 cm.⁶⁹ Također Jahorina, olimpijski centar, posjeduje najsuvremeniji sistem za osnježivanje 40 km alpskih i 10 km nordijskih staza. Uređene skijaške staze povezane su najsuvremenijim žičarama koje mogu prevesti oko 13 000 skijaša po satu.⁷⁰

U središtu Bosne i Hercegovine smješten je Sportsko – rekreacijski centar Babanovac. Centar se nalazi na planini Vlašić blizu starovjekovnog gradića Travnika. Centar je lociran na 1260 metara nadmorske visine te turistima nudi preko 14 kilometara skijaških staza. Zbog povoljne klime planina je bosansko hercegovačka cjelogodišnja turistička destinacija.⁷¹

Domaćin međunarodnih natjecanja u slalomu i veleslalomu je i Sportsko – rekreacijski centar Risovac smješten u Prirodnom parku Blidinje u podnožju planina Vran i Čvrsnica. Park prirode se nalazi na 364 km² površine koja se prostire kroz tri općine. Risovac se nalazi na 1250 metara nadmorske visine i raspolaže sa nekoliko ski staza i ski liftova.⁷² Ski centar je opremljen žičarom dužine 575 metara koja može prevesti 1600 odraslih i 560 djece po satu.⁷³

Skijališta Čajuša, Stožer i Mačak su smještena u blizini Kupresa na visini od 1300 do 1550 metara nadmorske visine. Pored dnevnog i noćnog skijanja nude i mogućnosti sanjkanja sa psećom zapregom i motornog sanjkanja. Čajuša koja se nalazi 7 km od Kupresa raspolaže sa četiri staze laganog i poluteškog nivoa u dužini od 13,5 km. Skijalište Stožer je smješteno na planini Stožer i raspolaže sa dvije staze za sve nivoe dužine od 4 km.⁷⁴

Da su zimski turistički centri najvažniji turistički potencijal BiH, pokazuju i podaci s kraja sezone o popunjenosti hotela i drugih turističkih smještaja na Jahorini, Kupresu, Blidinju te Bjelašnici. U tim zimskim centrima uz domaće goste najbrojniji su gosti iz Hrvatske, Srbije, ali i Slovenije koja je, iako relativno mala, pravi div po broju skijališta i koja u svojem posjedu ima odlične teritorijalne i klimatske uvjete. Ono što ih privlači na zimski odmor u BiH usprkos lošijoj turističkoj usluzi su znatno niže cijene smještaja u odnosu na cijene u zimskim centrima u Sloveniji ili pak Austriji, Švicarskoj, Italiji, Francuskoj.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Olimpijski centar Jahorina, www.oc-jahorina.com (03.07.2019.)

⁷¹ Federalno ministarstvo okoliša i turizma, www.fmoit.gov.ba (07.05.2019.)

⁷² Ibidem.

⁷³ Fura, www.furaj.ba (03.07.2019.)

⁷⁴ Olimpijski centar Jahorina, www.oc-jahorina.com (03.07.2019.)

5.2. Kulturni turizam

Kultura se odnosi na skup vrijednosti, vjerovanja, ponašanja, simbola (npr. tradicija, običaja, odijevanja i umjetnosti) i oblika naučenog ponašanja lokalne zajednice. Može biti definirana i kao „način života“ koji društvo dijeli, a koji se prenosi s generacije na generaciju i za koji se smatra da je tipičan za određenu društvenu skupinu. Ona pokriva mnogo aspekata života zajednice, kako prošlih tako i sadašnjih. Odnosi se na pitanje baštine, a taj pojam uključuje prenošenje s prošlih na sadašnje generacije.⁷⁵ Bogato kulturno povijesno nasljeđe, temeljeno na srednjovjekovnom, osmanlijskom i austrougarskom nasljeđu temelj su kulturne turističke ponude Bosne i Hercegovine. Kao najznačajnije destinacije kulturnog turizma Bosne i Hercegovine mogu se izdvojiti gradovi:⁷⁶

- Sarajevo,
- Banja Luka,
- Mostar

Kao značajne manifestacije koje se svake godine održavaju u Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine, i privlače veliki broj turista potrebno je izdvojiti Sarajevo Film Festival, Internacionalni Festival “Sarajevska zima”, Festival Bašćaršijske noći, Internacionalni teatarski festival “MESS” i „JAZZ FEST SARAJEVO“ i brojne druge kulturne programe. U Kantonu Sarajevo postoji 891 kulturno dobro, od čega 289 objekta u općini Stari grad i 209 objekata u općini Centar. Sarajevo je 1984. godine bilo domaćin Zimskim Olimpijskim igrama, što svjedoči ne samo o sportskom, nego i o kulturnom aspektu i mogućnostima ovog grada i zemlje.

Grad Banja Luka, drugi po veličini grad u Bosni i Hercegovini, nalazi se u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Budući da je grad smješten na rijeci Vrbas, ovo naselje se nekad nazivalo i Vrbas, a naseljeno je još od doba Rimljana o čemu svjedoči tvrđava Kastel koja je služila kao rimska vojna utvrda. Destinacije koje privlače veliki broj turista su i kulturni centar Banski dvor, Muzej Bosanske krajine, Etnografski muzej te Muzej suvremene umjetnosti Republike Srpske, te dva gradska kazališta: Narodno i Dječje kazalište. U Banja Luci se tokom

⁷⁵ Jelinčić, D.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 25.- 34.

⁷⁶ Olimpijski centar Jahorina, www.oc-jahorina.com (03.07.2019.)

godine održava veliki broj kulturnih i sportskih događanja od kojih treba izdvojiti „Ljeto na Vrbasu“, „Kočičev zbor“, „Banjalučko ljeto“.

Mostar je grad u južnom središtu Bosne i Hercegovine i kulturno i privredno središte tog dijela zemlje. Sam naziv grada govori o poznatom Starom mostu, prvom kulturnom spomeniku u Bosni i Hercegovini koji se nalazi na UNESCO-voj listi zaštićenih spomenika kulture svijeta. Povijesni dio grada sa Starim mostom sačinjavaju bogati povijesni lokaliteti, Muzej Hercegovine, kuća bosanskohercegovačkog pisca Alekse Šantića, Turska kuća u Bišćevića sokaku, te staro naselje Brankovac, sagrađeno u osmanskome stilu. Svake godine se također organiziraju i brojne kulturne manifestacije poput Šantićevih večeri poezije, Mostarskog proljeća, Mostarskog ljeta i Mostarskih liski.

5.3. Eko i etno turizam

Očuvanje tradicije i običaja određenih područja u dijelovima Bosne i Hercegovine postaje sastavni dio zanimanja sve većeg broja lokalnih stanovnika različitih profila kao i interes velikog broja turista. U Bosni i Hercegovini raste broj zanimljivih i nepoznatih destinacija u seoskim sredinama na obroncima prekrasnih planina, u nizinama i poljima, u kojima se živi na tradicionalan način, čuvaju običaji i njeguju prirodne ljepote i svezremene i neprolazne vrijednosti.⁷⁷ Pored seoskih područja koji nude očuvan prirodni ambijent i zdravu ishranu, u Bosni i Hercegovini je razvijen eko i etno turizam sa brojnim turističkim centrima koji nude jedinstven ambijent i turističku ponudu.

Smješteno u zaštićenoj zoni prirodnog rezervata Bijambare, Etno Begovo selo nudi usluge odmora i rekreacije u autentičnom bosanskom, planinskom selu na 1400 metara nadmorske visine.⁷⁸ Etno Begovo selo, pored bosanske kuhinje nudi i jahanje, iznajmljivanje bicikala, foto safari, rafting na Krivaji, jogu, masažu, kao i mogućnost posjete Bijambarskim pećinama.⁷⁹

⁷⁷ Visit Prača, www.visitpraca.com (03.07.2019.)

⁷⁸ Sarajevo travel, www.sarajevo.travel/ba (03.07.2019.)

⁷⁹ Olimpijski centar Jahorina, www.oc-jahorina.com (03.07.2019.)

Kraljevsko selo Kotromanićevo nalazi se u dobojskoj regiji, 45 km od granice sa Hrvatskom, i nudi boravak u suvremeno opremljenim kućama građenim u starinskom stilu. Turističko Etno naselje na obali rijeke Veličanke, sa svojom bogatom riječnom florom i faunom predstavlja destinaciju za tranzitni odmor, održavanje seminara i uživanje u staroj arhitekturi bosanskih krajeva.⁸⁰ Pored šetnji nedirnutom prirodom, kraljevsko selo Kotromanićevo organizira srednjovjekovne manifestacije, odnosno viteške turnire, srednjovjekovne večere, lov, ribolov, paragliding i planinski biciklizam.⁸¹

Etno – selo Stanišići u blizini Bijeljine osnovano 2003. godine obuhvaća turistički kompleks sa ribnjacima, vodenicama, konjušnicom i štalama koje su pretvorene u ekskluzivni smještaj sa luksuzno opremljenim apartmanima.⁸² Restoran u etno selu Stanišići posjetiteljima nudi autohtonu bosansku kuhinju. Turistički kompleks nudi i školu jahanja, vožnju kočijama i sanjkama, kao i usluge kongresnog turizma.⁸³ Također, u sklopu Etno – sela nalaze se i sale za održavanje svečanosti i manifestacija kao što su vjenčanja i domjenci.

5.4. Avanturistički turizam

Bosna i Hercegovina je još javnosti relativno nepoznata destinacija za avanturistički turizam primamljiva posjetiteljima željnih provoda, avanture i adrenalina.⁸⁴ Zahvaljujući bogatim prirodnim resursima, planinama, kanjonima i rijekama, Bosna i Hercegovina ima potencijale za razvoj avanturističkog turizma. Avanturistički turizam nudi kombinaciju brdskog biciklizma, vožnju čamcem (rafting) rijekama, paraglajding, spuštanje padobranom i terensko jahanje uz odmor, opuštanje i razgledavanje prirodnih ljepota. Bjelašnica, Igman, Jahorina, kao i Treskavica, Romanija, Prenj, Čvrstica, Zelengora, Velež, Vranica i Ozren nude mogućnost kampiranja, planinarenja, penjanja po stijenama, brdski biciklizam, paraglajding i skakanje sa padobranom, a rijeke Tara, Una, Neretva i Vrbas pružaju mogućnosti za rafting, splavarenje i vožnju kajakom. Također, planinarske staze na Trebeviću, Ozrenu, Igmanu,

⁸⁰ Kotromanićevo, www.kotromanicevo.com (03.07.2019.)

⁸¹ Kotromanićevo, www.kotromanicevo.com (03.07.2019.)

⁸² Etno selo, www.etno-selo.com (03.07.2019.)

⁸³ Etno selo, www.etno-selo.com (03.07.2019.)

⁸⁴ Ekapija, www.ba.ekapija.com (03.07.2019.)

Bjelašnici, Visočici, Veležu, Vranici, Vlašiću, Zvijezdi, Jahorini, Romaniji, Treskavici, Bitovnji, Zelengori i Majeveci pružaju mogućnost bavljenja brdskim biciklizmom. Na prostoru Bosne i Hercegovine postoji veliki broj kampova, od kojih su najpoznatiji Turističko naselje “Ada” u Ustikolini, Aduna kamp “Orljani”, kampovi “Bijeli” i “Una Rafting Kiro” kod Bihaća, kampovi “Brštanovica”, “Tara – Raft”, “Sastavci” i “Montings” kod Foče, Eko - centar “Ljekarice” kod Prijedora, kamp “Mlinska Rijeka” kod Čelinca, kamp “Oaza” kod Konjica, tri kampa u Nacionalnom parku Sutjeska: na Tjentištu, Suhoj gori i Orlovačkom jezeru, kamp “Unis ishrana” na Boračkom jezeru, kamp “Zebed” kod Gradačca, kamp “Zelengora” kod Jablanice, kamp “Zemo” kod Međugorja i Auto kamp “Plivsko jezero” kod Jajca.⁸⁵

5.5. Vjerski turizam

Burna prošlost bosansko hercegovačkog područja je stvorila prostor za egzistenciju različitih religijskih načela. Tako je u Bosni i Hercegovini, u njenom glavnom gradu Sarajevu, moguće obići vjerske hramove muslimana - Gazi Husrev-begova džamija, pravoslavaca - Saborna crkva, katolika - katedrala Srca Isusova, te Sarajevsku sinagogu. Sarajevo je sjedište muslimanskog vjerskog poglavara, Reisu-l-uleme, dabrobosanske Mitropolije pravoslavne crkve i sjedište Vrhbosanske nadbiskupije Rimokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini.⁸⁶

Nakon ukazanja Djevice Marije, Međugorje je unazad dvadeset godina postalo moderan centar vjerskog turizma i odredište brojnih vjernika iz čitavog svijeta. Međugorje je - pored Lourdesa i Fatime - postalo najpoznatije marijansko svetište u svijetu. Hodočasničke skupine svakodnevno dolaze iz svih krajeva svijeta, a grube statistike kazuju da Međugorje svake godine posjeti više od milijun vjernika.⁸⁷ Na cestovnoj udaljenosti od 140 km nalazi se najvažnije hrvatsko marijansko svetište koje čuva zlatom okrunjenu sliku Čudotvorne Gospe Sinjske koju su 1687. donijeli franjevci iz Rame bježeći pred Turcima.⁸⁸ Na povećanje broja hodočasnika u svetište u Sinj ipak je najviše utjecao i utječe fenomen Međugorja. Posebno inozemna hodočašća Gospi Sinjskoj treba pripisati gotovo isključivo hodočašćima u

⁸⁵ Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih poslova, www.mvteo.gov.ba (11.05.2019.)

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Visit my country, www.visitmycountry.net (03.07.2019.)

⁸⁸ Croatia, www.croatia.hr (01.09.2019.)

Međugorje. Tijekom zadnjih godina broj organiziranih hodočašća u Sinjsko svetište je između 120 i 150, a između sedam i osam tisuća hodočasnika, dok tijekom kolovoza Svetište Gospe Sinjske posjeti oko 200 000 hodočasnika.⁸⁹ Uz Međugorje, najatraktivnija destinacija vjerskog turizma BiH je i Ajvatovica, muslimansko svetište smješteno u Pruscu, mjestu između Bugojna i Donjeg Vakufa. Jedne od nezaobilaznih destinacija vjerskog turizma u Bosni i Hercegovini su i Manastir Žitomislić posvećen Blagovještenju Presvete Bogorodice i Manastir Tvrdoš posvećen Uspeniju.⁹⁰

5.6. Zdravstveni turizam

Tradicionalno korištenje termalno mineralnih voda seže još iz doba Grka i Rimljana. Danas Zdravstvena ustanova lječilište „Banja Terme – Ilidža“ nudi usluge fizikalne medicine i rehabilitacije, kao i prostor za grupne i individualne vježbe. Voda Banje Slatina blagotvorno djeluje na reumatizam, posljedice trauma, izvjesne oblike steriliteta, pri terapiji hipertenzije i oboljenja krvožilnog sustava. Toplice Vrućica u Tesliću sa kompleksom hotela sa oko 1000 ležajeva poznate su po korištenju ljekovite termo mineralne vode iz perioda austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini, a danas predstavljaju poznato prirodno lječilište, konferencijski, sportsko-rekreativni i turističko – manifestacijski centar.⁹¹ Ljekovita voda uspješno liječi bolesti srca i krvotoka, reumatizam, želučane bolesti, dijabetes, pospješuje i ubrzava proces rehabilitacije, pomaže zdravima da održavaju i pospješuju kondiciju, neuroze i neuralgije. Toplice Reumal u Fojnici poznate su po ljekovitim termalnim izvorima. Danas je Reumal suvremeno opremljena specijalizirana ustanova za fizikalnu rehabilitaciju, kardiorehabilitaciju, dječju rehabilitaciju, rekreaciju, aktivni odmor i sportske aktivnosti sa receptivnim kapacitetom oko 520 ležajeva. Toplice Dvorovi nalaze se u centru Semberije kod Bijeljine. Ljekovita voda se koristi za kupanje, piće, inhalaciju i masaže. Ove toplice su poznate po liječenju svih oblika reumatskih oboljenja, ginekoloških bolesti, dijabetesa i nekih vrsta kožnih bolesti.

⁸⁹ Podaci dobiveni mailom od strane Svetišta Gospe Sinjske, gospa.sinjska.svetiste@gmail.com

⁹⁰ Visit my country, www.visitmycountry.net (03.07.2019.)

⁹¹ Ibidem.

5.7. Primorski turizam

Grad Neum sa oko 24 km jadranske obale pripada regiji Južni Jadran i nalazi se u blizini regionalnih turističkih središta Makarska – Mostar – Dubrovnik.⁹² Također, Neum je turističko naselje i jedino općinsko središte Bosne i Hercegovine na Jadranskoj obali. Grad je prvenstveno usmjeren na turizam i raspolaže sa preko 7.000 ležajeva. Hoteli su otvoreni tijekom cijele godine te posjetiteljima nude usluge ronjenja, parasailinga, iznajmljivanje brodica i vodenih skutera. Pored hotelskih sadržaja, gostima se nude i izletnička putovanja autobusom i brodom u susjedna turistička mjesta. Za goste, koji žele aktivan odmor, Neum nudi sportske terene za nogomet, odbojku ili košarku, a od vodenih sportova na raspolaganju su skijanje, surfanje, vožnje skuterima i gliserima. Manifestacija "Neumsko ljeto", koja traje tokom cijele turističke sezone, nudi turistima ponudu brojnih kulturnih i zabavnih događaja (folklorne večeri, posjete muzeju i galeriji, književne večeri, etno fest, itd.).⁹³

5.8. Nositelji razvoja turizma Bosne i Hercegovine

Glavnu ulogu u predstavljanju turističke ponude Bosne i Hercegovine u inozemstvu imaju Federalno ministarstvo okoliša i turizma Federacije Bosne i Hercegovine te turističke zajednice, koji su glavni nositelji turizma u zemlji. Za razliku od većine europskih zemalja gdje na državnoj razini djeluje jedinstvena Nacionalna turistička organizacija, u BiH to nije slučaj. Takva organizacija nedostaje u zemlji, jer to umanjuje njezine šanse objedinjenog promotivnog nastupa na stranim tržištima.⁹⁴ U Bosni i Hercegovini djeluju turističke zajednice, koje su ustrojene prema kantonima. Sukladno navedenom postoji pet turističkih zajednica; Regionalna turistička zajednica Sarajevo u Sarajevu, TZ Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru, TZ Srednjobosanskog kantona u Travniku, Turističko-informativni centar Banja Luka te TZ Tuzlanskog kantona u Tuzli. Zbog takve njihove podjele može se reći da je turizam u BiH slabo organiziran te kao takav ima slabe šanse prodora na zahtjevna međunarodna turistička tržišta. Uporišta razvoja turizma u BiH su već spomenuti prirodni i društveni resursi. Najveći

⁹² Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih poslova, www.mvteo.gov.ba (11.05.2019.)

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Federalno ministarstvo okoliša i turizma, www.fmoit.gov.ba (07.05.2019.)

potencijal za budući turistički razvoj imaju gradovi Sarajevo i Mostar kao kulturna i društvena središta Bosne i Hercegovine. Od ostalih prirodnih i društvenih atrakcija treba istaknuti svakako piramide u Visokom te Nacionalne parkove u BiH.

5.9. SWOT analiza turizma u Bosni i Hercegovini

Bogatstvo prirode predstavlja glavnu snagu turizma Bosne i Hercegovine. Obiluje prostorima netaknute prirode koji predstavljaju turistički resurs pogodan za valorizaciju. Zbog miješanja religija i nacionalnosti na prostoru Federacije ona također obiluje bogatom i kulturno - povijesnom baštinom. Klimatska obilježja stvaraju pretpostavku za provođenjem odmora u jednom od četiri godišnja doba. Gastronomska ponuda sigurno je velika snaga turizma Bosne i Hercegovine. Bogato kulturno nasljeđe, tradicija i običaji ostavili su generacijama raznovrsne specijalitete karakteristične za prostor države. Snagu predstavlja i blizina europskim emitivnim tržištima, a što se odnosi na emitivno turističko tržište Njemačke, Francuske, Velike Britanije. Budući da su cijene niže nego u regiji, cjenovna konkurentnost u odnosu na susjedne zemlje značajna je snaga i prednost turizma Bosne i Hercegovine zajedno sa gostoprimstvom domicilnog, lokalnog stanovništva.⁹⁵

Tablica 4. SWOT analiza

SNAGE	SLABOSTI
Cjenovna konkurentnost	Organizacija turizma u zemlji
Povoljna klima	Nedovoljna on - line prepoznatljivost
Prirodne resursi (netaknuta priroda)	Manjak kvalificiranih kadrova za rad u turizmu
Bogata kulturno povijesna baština	Destinacijski menadžment
Gostoljubivost domicilnog stanovništva	Nepostojanje politike razvoja turizma
Kulturna raznolikost	Dostupnost (razvijenost prometne infrastrukture)
Blizina europskim emitivnim tržištima	Poslijeratne posljedice
Bogata gastronomska ponuda	Neprepoznatljivost branda Bosne i Hercegovine
	Nerazvijena marketinška politika destinacije
PRILIKE	PRIJETNJE
Mogućnost razvoja različitih specifičnih oblika turizma koji prate trendove	Dobra turistička razvijenost zemalja u konkurentskom okruženju
Mogućnost razvoja novih turističkih proizvoda	Prostorna razdjeljenost zemlje
Mogućnost razvoja turizma tijekom cijele godine	Financijska situacija u zemlji
Povećanje smještajnih kapaciteta i podizanje kvalitete smještajne ponude	Rast cijena uz malo poboljšanje kvalitete usluge
Orijentacija na turiste iz susjednih zemalja	
Potencijalna emitivna tržišta: Kina, SAD, Ruska Federacija, Rep. Koreja i Kuvajt	
Stvaranje uvjeta za razvoj zimskog turizma	
Stvaranje prepoznatljivog brenda destinacije	
Korištenje dijasporu u svrhu promocije turizma u inozemstvu	

Izvor: Autorova izrada

⁹⁵ Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008. – 2018., Inženjerski biro d.d., Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Prosinac, 2008., str. 70.

Slaba prometna povezanost odnosno nerazvijenost prometne infrastrukture jedna je od glavnih slabosti Bosne i Hercegovine. To se odnosi i na cestovni, željeznički, pa i na zrakoplovni promet. Također još uvijek je prisutna percepcija nedavne prošlosti tj. posljedice rata i dalje utječu na imidž i brand Bosne i Hercegovine. Manjak financijskih sredstava rezultira i slaboj marketinškoj politici turizma Bosne i Hercegovine. Uz slabo razvijeni marketing destinacije ide i nedovoljno razvijen menadžment destinacije.⁹⁶ Bosni i Hercegovini nedostaje visoko obrazovanog, stručnog kadra koji bi bio spreman upravljati destinacijama i turističkom politikom. Slabost branda kao i nedostatak internetske prepoznatljivosti su stavke u kojima se vidi prostor za napredak. Turizam u zemlji nije prepoznat kao razvojni pravac gospodarstva te nedostaje turistička politika zemlje zbog nedostatka organizacije turizma u zemlji.

Prilike za budući razvoj turizma Bosne i Hercegovine su svakako mogućnost razvoja različitih specifičnih oblika turizma baziranih na aktivnostima u prirodi, avanturi, vjeri i zdravlju, sportskoj rekreaciji i posjeti gradovima. Daljnji razvoj u okviru specifičnih oblika turizma otvorio bi mogućnost razvoja novih turističkih proizvoda čime bi se produžio sezonski karakter turizma.⁹⁷ Kao smjernicu za razvoj budućih turističkih odnosa, Federacija bi se trebala okrenuti prvenstveno zemljama u regiji, a zatim i pokušati uspostaviti odnose sa potencijalnim emitivnim tržištima SAD-a, Rusije, Republike Koreje i Kuvajta. Ulaganjem u međunarodne turističke odnose, ulaganjem u razvoj specifičnih oblika turizma, posebice zimskog, formirao bi se prepoznatljiv brand. Prilika za promociju na inozemnom tržištu ogleđa se i u korištenju dijaspore u svrhu promocije.

Prijetnje se očituju u izrazito velikoj prostornoj razdijeljenosti zemlje, te lošoj financijskoj situaciji.⁹⁸ Također sukladno turističkim trendovima cijene usluga i proizvoda će morati porasti uz spori rast kvalitete istih. Prijetnja turizmu Bosne i Hercegovine se očituje i u dobroj razvijenosti susjednih zemalja regije, što predstavlja opasnost odljeva potencijalnih turista u druge destinacije u konkurentskom okruženju.

⁹⁶ Ibidem., str. 70.

⁹⁷ Ibidem., str. 70.

⁹⁸ Ibidem., str. 70.

6. ZAKLJUČAK

Federacija Bosna i Hercegovina je zemlja bogata prirodnim i kulturno – povijesnim turističkim resursima koji privlače domaće i strane turiste, a predstavljaju osnovu razvoja turističke ponude. Postojeće komparativne prednosti potrebno je iskoristiti na način da Bosna i Hercegovina postane prepoznatljiva na turističkom tržištu, odnosno da se razvije u svojevrsni prepoznatljivi brand. Kako bi se navedeno postiglo, potrebno je unaprijediti konkurentnost turizma, što bi rezultiralo i bržim gospodarskim razvojem cijele zemlje. Provođenjem analize turizma Bosne i Hercegovine uočeno je da usprkos brojnim prednostima, prije svega prirodnim i kulturno – povijesnim resursima, turizam Bosne i Hercegovine ima određene nedostatke kao što je loša kvaliteta postojeće infrastrukture, nedostatak prepoznatljivih turističkih atrakcija i proizvoda, loša marketinška politika, te prostorna razmještenost turističkih centara.

Ključan izazov Bosne i Hercegovine kao potencijalne prepoznatljive turističke destinacije je razvoj konkurentskih prednosti, što zahtijeva marketinšku strategiju i razvoj turističkih proizvoda usklađenih s tom strategijom, a u svrhu kreiranja održivog turističkog razvoja. Da bi se ostvarila maksimalna ekonomska korist od turizma, neophodno je ukloniti administrativne prepreke, stimulirati povećanje kvalitete i razvoj novih proizvoda, poticati razvoj turističkog tržišta i tržišnih segmenata, razvijati cjelogodišnju turističku ponudu, razvijati transparentnu infrastrukturu, kao i bolju dostupnost ključnim turističkim atrakcijama. Usmjeravanjem turističkoga razvoja moguće je poticati prostornu disperziju turizma iz glavnih turističkih središta u druga odredišta. Na taj bi se način otvorila mogućnost da najvažnija turistička odredišta pozitivno djeluju u prostoru, što bi omogućilo i njihovo rasterećenje te rješavanje problema koji proizlaze iz prekomjerne koncentracije turista.

POPIS LITERATURE

Popis knjiga:

1. Bilen, M.: „Turistički resursi i atrakcije“, U: Cavlek, N., Bartoluci, M., Prebežac, D., Kesar, O.: Turizam-ekonomske osnove i organizacijski sustav, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
2. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić Tvrtko, V.: Geografija turizma – regionalni pregled, Ljevak, Zagreb, 2013.
3. Jelinčić, D.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008.,
4. Mlinarević, M. : Strategija razvoja turizma federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.-2018, Rijeka, Inženjerski biro d.d., 2008
5. Natek, K., Natek, M.: Države svijeta 2000., Mozaik knjiga, Zagreb, 2000
6. Stabler, J.M., papatheodoru, A., Sinclair, M.T.: The Economics of Tourism, New York, Routledge, 2010.
7. Cerović, Z. i Zanketić, P. Menadžment hodočašća i vjerskih događaja. Rijeka: FMTU, 2014.

Popis članaka:

1. Glamuzina, N., et.al.,; Regionalni aspekt suvremenoga turističkoga razvoja Bosne i Hercegovine; HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK 79/1, 61–79, 2017., str. 61
2. Šavija Valha Nebojša: Religijski identiteti i društvena struktura Bosne i Hercegovine, Migracijske i etičke teme, Vol. 25, No. 1-2, 2009. str. 49
3. Tanković, Š.: Reintegracija Bosne i Hercegovine i budućnost hrvatskog turizma, UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ECONOMICS, 2008., Acta turistica nova, Vol. 2 No. 1, 2008., str. 8
4. Vanjek, D.: Federalizam i konstitutivnost naroda u Bosni i Hercegovini, od unitarne republike do federalne države, Političke analize, Vol. 5, No. 19, 2014. str. 18

Ostali izvori:

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: BiH u brojkama 2014., Sarajevo, Štamparija Fojnica d.d., Fojnica, 2014.
2. Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine; konačni rezultati, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, srpanj, 2016
3. Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008. – 2018., Inženjerski biro d.d., Bosne i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Prosinac, 2008., str. 70.
4. Krešić, D.: Faktori turističkih destevacija u funkciji konkurentnosti, ActaTuristica, Zagreb, EFZG, 2007.
5. Madžar, I.: Osnovne značajke vjerskog turizma u Međugorju, Acta Geographica Croatica, 2010.
6. Podaci dobiveni mailom od strane Svetišta Gospe Sinjske, gospa.sinjska.svetiste@gmail.com

Popis Internet stranica:

1. Hrvatska školska kartografija; www.hsk.com.hr, 10.03.2019.
2. Turizam Bosne i Hercegovine, www.bhtourism.ba, 10.03.2019.
3. Vanjsko trgovinska komora Bosne i Hercegovine, www.komorabih.ba (30.07.2019.)
4. Federalni zavod za statistiku; www.fzs.ba; (20.03.2019.)
5. Centralna banka Bosne i Hercegovine, www.cbbh.ba, (21.04.2019.)
6. Turistički lokaliteti u BiH, dostupno na: www.pozitivne.info (12.12.2015)
7. Vjetrenica, www.vjetrenica.ba (20.04.2019.)
8. Nacionalni park Sutjeska, www.npsutjeska.info, (20.04.2019.)
9. Sarajevo, www.sarajevo-tourism.com (25.04.2019.)
10. Nacionalni park Una, www.nationalpark-una.ba (25.04.2019.)
11. Dinarsko gorje, www.dinarskogorje.com (25.04.2019.)
12. Oslobođenje, www.oslobodjenje.ba (05.05.2019.)
13. Visit Jajce, www.visitjajce.com (05.05.2019.)
14. Panonska jezera, www.tourism-tk.ba (05.05.2019)
15. Panonika, www.panonika.ba (05.05.2019.)

16. Grad Mostar, www.mostar.ba (05.05.2019.)
17. Međugorje, www.medjugorje.hr/hr (05.05.2019.)
18. Srbi u BIH, www.srbiubih.com (05.05.2019.)
19. Tvrđava Gradina, Tešanj, www.visitmycountry.net (05.05.2019.)
20. Grad Sarajevo, www.sarajevo.ba (05.05.2019.)
21. Narodni, www.narodni.net (05.05.2019.)
22. BIH turizam, www.bhtourism.ba (05.05.2019.)
23. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih poslova, www.mvteo.gov.ba (11.05.2019.)
24. Bosne i Hercegovina Tourism; www.bhtourism.ba (10.05.2019.)
25. Federalno ministarstvo okoliša i turizma, www.fmoit.gov.ba (07.05.2019.)
26. Enciklopedija, www.enciklopedija.hr (25.06.2019.)
27. Bosna i Hercegovina info, www.bosna-hercegovina.info (25.06.2019.)
28. Moja avantura, www.mojaavantura.com (02.07.2019.)
29. Sarajevo.co.ba., www.sarajevo.co.ba (03.07.2019.)
30. Olimpijski centar Jahorina, www.oc-jahorina.com (03.07.2019.)
31. Furaj, www.furaj.ba (03.07.2019.)
32. Visit Prača, www.visitpraca.com (03.07.2019.)
33. Sarajevo travel, www.sarajevo.travel/ba (03.07.2019.)
34. Kotromanovićevo, www.kotromanicevo.com (03.07.2019.)
35. Ekapija, www.ba.ekapija.com (03.07.2019.)
36. Visit my country, www.visitmycountry.net (03.07.2019.)
37. Croatia, www.croatia.hr (01.09.2019.)
38. Vijesti, www.vijesti.ba (01.09.2019.)

POPIS ILUSTRACIJA

Popis slika:

Slika 1. Karta Bosne i Hercegovine.....	2
Slika 2.: Stari most u Mostaru.....	23
Slika 3.: Turističke regije Bosne i Hercegovine	24
Slika 4.: Stupanj turističke razvijenosti općina.....	25

Popis tablica:

Tablica 1. Udaljenost Sarajeva od glavnih gradova u okruženju.....	4
Tablica 2. Vodeći prirodni i društveni resursi Bosne i Hercegovine međunarodnog karaktera.....	16
Tablica 3. Broj dolazaka i noćenja 2017. i 2018. godine	33
Tablica 4. SWOT analiza.....	42

Popis grafičkih prikaza:

Grafički prikaz 1.: Entitet	9
Grafički prikaz 2.: Broj stanovnika.....	10
Grafički prikaz 3.: Religijska struktura.....	11